

Други дио

БОРБЕ 7. БРИГАДЕ ОД ОСЛОБОЂЕЊА ЦРНЕ ГОРЕ ДО КРАЈА РАТА

У САРАЈЕВСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

Припреме за иокрет ка Сарајеву

На завршетку борби за ослобођење Црне Горе, 7. бригада је имала 1.661 бораца, од којих 131 другарицу.¹ Дио тих бораца, углавном оних млађих који су у бригади били тек који мјесец, сматрао је да је истјеривањем окупатора из Црне Горе рат завршен.² Слично је било и у другим бригадама 3. дивизије. Стога је већ 2. јануара штаб дивизије наредио да се, последије одбацивања непријатељевих заштитница из рејона Бијелог Поља, бригада прикупи и размјести тако да се што боље одмори, а затим да се приступи организовању војничких и политичких савјетовања. На тим је скуповима требало темељно анализирати минуле борбе и извући искуства, како би јединице убрзо биле способне за из-

¹ АВИИ, кут. 757, бр. рег. 2—1/2, политички комесар 3. дивизије политичком комесару 2. корпуса (без броја), 1. јануара 1945.

² Исто, бр. рег. 10—1/2, политички комесар 3. дивизије политичком комесару 2. корпуса (без броја), 1. фебруара 1945.

вршавање нових задатака. Завршни екуп те врсте одржан је у Беранама 5. јануара. То је било дивизијско савјетовање коме су из 7. бригаде присуствовали сви чланови штаба бригаде и штабова батаљона, изузев замјеника команданата, и партијски руководиоци чета.³

Савјетовања су допринијела јачању дисциплине и борбене готовости јединица. Но, то нијесу биле и једине мјере које су штабови и партијска руководства предузимали да би јединице учинили спремним да се боре против непријатеља и ван Црне Горе. Држана су и предавања о недјељивости судбине наших народа, о улози НОВЈ у стварању и учвршћивању братства и јединства, о улози омладине у НОВЈ, о значају одлука Другог засиједања Авноја, о новој Југославији и њеном федеративном уређењу, итд. За добар дио бораца та предавања, тематски нијесу била нова, али због великог броја нових, као и због ситуације у којој се наша бригада, она су била и те како актуелна и корисна. Преко њих је разјашњена војно-политичка ситуација у свијету и, нарочито, у нашој земљи, тако да је и најмлађим борцима постала јасна потреба да и њихова бригада, заједно са осталим снагама НОВЈ, уложи нове напоре за коначно ослобођење земље.

Задатак 3. дивизије и покрет ка Сарајеву

Штаб 2. корпуса је 3. јануара депешом извјестио Врховни штаб НОВЈ да су двије бригаде Приморске оперативне групе и брагада Кноја довољне да заштите обалу и ослобођену Црну Гору, да ће у Санцаку и Херцеговини након њиховог ослобођења такође бити потребно да се остави нешто снага које ће чувати слободу тих крајева, а да свим осталим снагама треба наставити гоњење непријатеља ка Сарајеву. Штаб корпуса је с тим у вези предложио да се његове јединице пребаце на лијеву обалу Дрине, на линију Рогатица—Горажде—Калиновик—Трново, за дјејство према Сарајеву.⁴

³ Исто.

⁴ Исто, кут. 396, бр. рег. 11/68—1.

Очекујући сагласност Врховног штаба, штаб корпуса је 6. јануара наредио да 7. бригада предузме гоњење непријатеља а да се остале јединице 3. дивизије припреме за покрет у правцу Пљеваља. У заповијести коју је издао тога дана штаб дивизије је наредио 7. бригади да успостави контакт с непријатељевим заштитницама, због чега је требало да се прикупи у Бродареву и Комаранима и одатле настави покрет ка Пријепољу, јер се претпостављало да се непријатељеве заштитнице налазе у том рејону. Но, уколико би до тада непријатељ напустио Пријепоље, речено је у заповијести, бригада је требало да продужи покрет лијевом обалом Лима, не чекајући ново наређење.⁵

Пошто због квара на радио-станици није имала везу са штабом дивизије, а заповијест јој је касно стигла, 7. бригада је остала на одмору у рејону Бијелог Поља, Шаховића и Павиног Поља све до 9. јануара. Тада су два батаљона пребачена преко Бродарева и Скокућа у рејон села Сељашнице, ради „контролисања непријатеља који се налазио у Пријепољу“.⁶ Остале јединице су задржане у Шаховићима и Павином Пољу гдје су борци подвргнути детаљном лекарском прегледу, ради којег је био стигао из Подгорице др Милован Жуњић. Тако размјештена, 7. бригада се задржала до 13. јануара, не успоставивши контакт с непријатељем.

Штаб дивизије је 9. јануара издао заповијест за марш преко Пљеваља, ка Бољанићима. За 7. бригаду је у овој заповијести речено да је упућена долином Лима ка Пријепољу, али да нема извјештаја о њеном раду.⁷

Тога дана је Врховни штаб наредио да главне снаге 2. корпуса што прије испоље дјејство на комуникацију Вишеград—Сарајево, куда се повлачи главнина њемачког 21. брдског корпуса. Сем тога Врховни штаб је наредио да се у току ових операција стално напада непријатељева главнина, а избјегавају борбе са заштит-

⁵ Исто, кут. 756, бр. рег. 2—1/1, заповијест оп. бр. 3.

⁶ Од 7. бригаде, биљешка за 9. јануар 1945.

⁷ АВИИ, кут. 756, бр. рег. 3—1/1, заповијест оп. бр. 4.

ницама и фронтално потискивање непријатеља. Такође је наглашено да извршењу овог задатка треба приступити одмах.⁸

Штаб 2. корпуса је одмах, телеграфски, издао наређења потчињеним јединицама. Трећој дивизији је наређено да форсира Дрину на сектору Горажде-Фоча, с тим да са двије бригаде дјејствује на комуникацију Горажде—Прача—Сарајево, а с једном бригадом ка Трнову и Јабланици, у садјејству с дијеловима 29. херцеговачке дивизије; 6. бригада Приморске оперативне групе имала је да ослободи Фочу, очисти долину Дрине од четника и потпомогне 3. дивизију при преласку ријеке.

Приступајући спровођењу у живот овог задатка штаб 3. дивизије је 12. јануара наредио 7. бригади да се најпогоднијим правцем пребаци у рејон Бољанића.⁹ Сјутрадан је штаб 7. бригаде, с два батаљона и приштапским дијеловима, извршио покрет од Шаховића до Камене горе. Четрнаестог јануара су штаб и један батаљон продужили до села Карошевина (југозападно од Пријепоља), а 15. јануара је читава бригада извршила покрет правцем Селашница—Врбово—Бучје—Калуђеровићи. Пошто је преноћрша у рејону села Калуђеровића, сјутрадан је продужила покрет до села Побраћа гдје се задржала на одмору до 19. јануара.¹⁰

Осамнаестог јануара штаб 3. дивизије је издао заповијест за покрет. Пошто је нагласио да се непријатељ ужурбано повлачи ка Сарајеву и даље за Славонски Брод, због чега штаб 2. корпуса наређује да се 3. дивизија што прије пребаци на лијеву обалу Дрине и главне снаге оријентише према Добром Пољу, Трнову и Јабланици, а једну бригаду прикупи у Устиколини, за дјејство ка Прачи, штаб дивизије је наредио да све јединице наставе покрет 19. јануара, с тим што ће се 5. и 9. бригада из Фоче оријентисати ка Миљевини, а 7. бригада ка Устиколини. У Устиколини је 7. бригада имала

⁸ Исто, кут. 396, бр. рег. 16/1, депеше бр. 34/87, 35/46 и 36/89.

⁹ Исто, кут. 756, бр. рег. 6¹, наређење оп. бр. 5.

¹⁰ Од 7. бригаде, биљешке за 13—19. јануар 1945.

да се повеже са 6. црногорском бригадом, од које ће добити обавјештења о непријатељу.¹¹

Штаб 7. бригаде је у својој заповијести прецизирао да покрет треба извршити најкраћим путем — од Чајнича, преко села Трпиња, Рудића, Вукушића и Брусне, за Фочу.¹² Међутим, пошто је добијено обавјештење да је Горажде ослобођено, покрет је настављен правцем Чајниче—Миљено—Горажде. Тек кад су предњи дијелови стигли у Подкозару утврђено је да ово обавјештење није тачно. Пошто су свуд унаоколо биле попаљене куће, бригада је заноћила под отвореним небом, иако је падао снијег. Сјутрадан је рано продужила покрет уз Дрину и код Устиколине чамцима пребацила преко ријеке три батаљона, док су 1. батаљон и приштапски дијелови продужили десном обалом за Фочу.

Одмах по преласку Дрине, 2. батаљон је упућен у рејон села Бутковића, Озреновића и Брекова, гдје је смијенио дијелове 11. херцеговачке бригаде. Задатак му је био да врши обезбјеђење од правца Горажда и села Осјечана, у садејству са 6. бригадом, која се налазила у рејону села Вранића. По један батаљон је упућен у Иловачу и Бахово ради контролисања праваца од Праче и Јахорине, док су се штаб, приштапски дијелови и 1. батаљон, који су 21. јануара стигли из Фоче, задржали у Уетиколини.¹³

У току ових покрета било је великих тешкоћа због тога што је знатан број изнурених коња угинуо у путу, па су борци били сувише оптерећени муницијом и другом опремом. Сем тога, снабдијевање није било најбоље, а хладноћа је била врло велика. Па ипак, покрети су изведени у потпуном реду. Томе су допринијела и кратка успутна савјетовања старјешина у четатама и батаљонима, која су одржавана на преданцима, тако да је 7. бригада на лијеву обалу Дрине стигла до-

¹¹ АВИИ, кут. 756, бр. рег. 7/1.

¹² Исто, кут. бр. рег. 1/8.

¹³ Исто, бр. рег. 2/7, штаб 7. бригаде штабовима батаљона, оп. бр. 2, 20. јануара 1945; ОД 7. бригаде, биљешке за 19—21. јануар 1945.

бро припремљена за извршавање задатака који су стајали пред њом у даљим борбама за ослобођење Сарајева.

Напад на Горажде и борбе на комуникацији Горажд е—Сарај ево

Сарајево су у то вријеме бранили: њемачки 21. брдски армијски корпус, а од усташко-домобранских снага 8. и 15. и остаци 9. дивизије, затим сеоска усташка милиција и релативно јаке четничке снаге.

Горажде је бранила једна пуковска група 181. дивизије 21. корпуса (334. пјешадијски пук, 222. физилирски батаљон, 3. дивизион 222. артиљеријског пука и једна пионирска чета). Између Горажда и Вишеграда, који је такође бранила једна пуковска група 181. дивизије, налазио се један њемачки ландесшицен батаљон и неколико стотина србијанских четника, а на раскрсници путева који од Горажда воде ка Рогатици и Сарајеву, у рејону Јабуре, до почетка фебруара налазио се 2. батаљон 359. пука 181. дивизије, из састава корпусне резерве.¹⁴

Комуникацију Реновица—Пале штитиле су јаке њемачке полицијске снаге, један усташки и један „гергијски“ батаљон.¹⁵ На Требевићу, поред њемачких снага, претежно из противавионске одбране, налазила се већа група четника.¹⁶

Дуж комуникације село Војковић—Трново, јужно од Сарајева, налазиле су се 946. тврђавска и 1. усташка бригада.¹⁷

Сем ових снага, Нијемци су почетком 1945. године у више махова били принуђени да на појединим правцима, било за одбрану, било за офанзиву дјејства, упо-

¹⁴ Историјат 181. дивизије, 21—22, 98—100.

¹⁵ Исто, 101 (податак се односи на стање почетком марта, али вјероватно ни крајем јануара није било друкчије).

¹⁶ АВИИ, кут. 757, бр. 2/3, шеф 2. одсјека 3. дивизије, штабу 2. корпуса. 30. јануара 1945.

¹⁷ *Завршне операције*, 519; изјава генерал-пуковника Лера — АВИИ, кут. 70, бр. рег. 1/1, 123.

тријебе дијелове јединица које су се преко Сарајева повлачиле ка сјеверозападу.¹⁸

Пуковска група немачке 181. дивизије у Горажде је стигла 13. јануара. Њена главнина постављена је на линију у висини Мишјака (к. 618), западно од града, а мање снаге су држале мостобран на десној обали Дрине.¹⁹ Мост на ријеци био је минирао и припремљен за рушење у случају потребе. Група је имала задатак да спријечи снагама НОВЈ прелазак преко Дрине и продор ка Рогатици, односно Палама.

Штаб 37. дивизије имао је намјеру да са својим јединицама пређе Дрину на одсеку Устипрача—Горажде, Међутим, претпоостављајући да се у троуглу Горажде—Рогатица—Устипрача налазе јаке непријатељеве снаге, цијенио је да би тај прелазак био веома тежак све док наше снаге не овладају лијевом обалом Дрине на просторији Горажде, Рогатица. Због тога је сматрао да је за обезбјеђење преласка дивизије преко Дрине неопходно ослободити Горажде, па је 21. јануара тражио од штаба 3. дивизије да дио њених снага овај гарнизон нападне лијевом обалом Дрине, док би једна бригада 37. дивизије, уз подршку артиљерије, нападала град с десне обале Дрине.²⁰

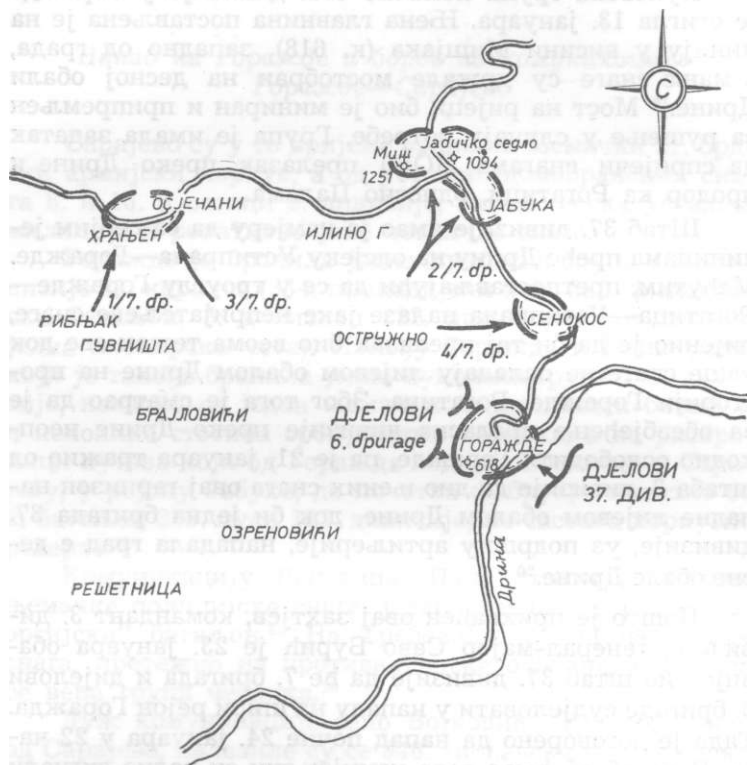
Пошто је прихваћен овај захтјев, командант 3. дивизије, генерал-мајор Саво Бурић је 23. јануара обавијестио штаб 37. дивизије да ће 7. бригада и дијелови 6. бригаде судјеловати у нападу на шири рејон Горажда, Тада је договорено да напад почне 24. јануара у 22 часа. Ради обезбјеђења веза измијењени су радио-сигнали и утаначено је да јединице ватрама обиљежавају линије свога распореда, како не би трпјеле губитке од арти-

¹⁸ Интересантно је напоменути да су наши обавјештајни органи запазили ту појаву, али су је тумачили као тежњу Нијемаца да онемогуће или бар отежају идентификацију својих јединица (АВИИ, кут. 395, бр. рег. 22—2, шеф 2. одсека 3. дивизије штабу 2. корпуса, бр. 27, 16. марта 1945).

¹⁹ Историјат 181. дивизије, 98.

²⁰ АВИИ, кут. 756, бр. рег. 2/2, штаб 37. дивизије, штабу 3. дивизије, пов. бр. 12, 21. јануара 1945.

НАПАД НА РЕЈОН ГОРАЖДА

љерије, којој је стављено у задатак да подржава и дивелове 3. дивизије.²¹

Према подацима којима су располагали наши штабови, непријатељ је у рејону Горажда имао један њемачки батаљон, нешто усташа и милиционера, а претпостављало се да има и око 1.000 четника.²² Пошто су,

²¹ Исто, кут. 756, бр. рег. 3/2, штаб 3. дивизије штабу 37. дивизије, оп. бр. 7, 23. јануара 1945.

²² Исто, кут. 396, бр. рег. 4/38—1, извјештај мајора Новаковића штабу 2. корпуса, 15. јануара 1945, и кут. 759, бр. рег. 4—1/8, заповијест штаба 7. бригаде, оп. бр. 3, 23. јануара 1945.

поред положаја за непоередну одбрану града, ове снаге држале и село Храњен, Јабуку и Сенокос (т. 962), штаб 3. дивизије је одлучио да дијелови 6. бригаде непосредно нападају Горажде, а 7. бригада да напада непријатеља дуж комуникације Горажде—Храњен.

У том смислу издато је наређење којим су овако прецизирани задаци јединица: 6. бригада, без два батаљона, подржана ватром једне брдске батерије, имала је да нападне непријатеља на линији Мишјак—село Попов До, и у садјејству с дијеловима 37. дивизије заузме Горажде; 7. бригада да с два батаљона нападне непријатеља у рејону Храњена, а с друга два непријатеља на линији Сенокос—Јабука, с тим да се, након што овлада овим положајима, постави „на згодније доминирајуће положаје за дјејство у долини р. Праче”.²³

Пошто су били најближи непријатељевим положајима, батаљони 6. бригаде су почели напад нешто раније од осталих јединица. Непријатељеве главне снаге су биле распоређене баш на празцу напада ових батаљона, а подржавала их је главпина њемачке артиљерије. Због тога су батаљони 6. бригаде наишли на врло јак отпор, те нијесу постигли успјех, већ су били принуђени да се повуку на полазне положаје.²⁴

Напад јединица 37. дивизије такође се завршио без успјеха.

Седма бригада је постигла само дјелимичан успјех. Њен 4. батаљон (без једне чете) овладао је Сенокосом, лослије чега се оријентисао ка Горажду. Други батаљон, ојачан једном четом 4. батаљона, такође је овладао ужим рејоном Јабукe, али његов напад на главне непријатељеве положаје, Јабучко седло и Миш, није успио, јер је непријатељ био јако утврђен и грчевито се бранио. Положај 2. батаљона постао је утолико тежи што непријатељ није ни сачекао напад 1. и 3. батаљона, него се од Храњена повукао ка селу Илину, очевидно у намјери да ојача свој кључни положај на Јабучком седлу.

²³ Исто, кут. 756, бр. рег. 9/1, наређење штаба 3. дивизије, оп. бр. 8, 23. јануара 1945.

²⁴ Исто, кут. 396, бр. рег. 26—1, командант 6. бригаде штабу 2. корпуса, без броја, 25. јануара 1945.

Пошто напад на главном правцу, тј. на Горажде, није успео, 7. бригада се у духу заповијести штаба дивизије повукла на десну обалу Потхрањенског потока: 4. батаљон у рејон Озреновића, 2. у рејон села Остружног, а 1. и 3. батаљон у рејон села Гувништа, Селишта и Рибљака, с тим да и даље врше притисак на комуникацију Горажде—Прача. Бригада је у овом нападу имала 3 мртва и 3 рањена борца, а непријатељеви губици су цијењени на око 30 мртвих и већи број рањених. Заплијењено је 6 коња и 2 двогледа.²⁵

Очевидно, непријатељеве снаге у Горажду су биле потцијењене. О њима се врло мало знало, па се због тога и догодило да свега пола 6. бригаде буде упућено на најутврђеније и најјаче брањене непријатељеве положаје, што је имало за посљедицу неуспјех напада и велике губитке. Томе је допринијела и неједновременост напада, иако су биле предузете мјере да се ускладе дјејства свих снага.

Снаге 7. бригаде такође нијесу биле цјелисходно употријебљене, што је прије свега произишло из чињенице да није правилно оцијењен значај непријатељевих положаја у рејону Јабучког седла и Миша. Ти положаји доминирају широм околином и од њиховог држања зависила је одбрана Горажда и могућност обезбјеђења комуникације Горажде—Сарајево, па и пруге Вишеград—Сарајево. Због тога је на тај чворни објекат требало упутити главнину бригаде, док би, с обзиром на такву његову улогу, и мање снаге упућене ка Сенокосу и Илину биле довољне за бочно обезбјеђење главнине. По овлађивању Јабучким седлом и Мишем, не само што би било олакшано проширење успјеха ка Прачи, Рогатици и Горажду, него би даље држање Горажда и Вишеграда за непријатеља губило сваки смисао. Због неуспјеха 6. и 7. бригаде, као и дијелова 37. дивизије, непријатељ је могао више од мјесец дана да се задржи у Горажду и тако везује уз тај гарнизон и комуникацију ка Сарајеву знатне наше снаге.

До овог неуспјеха је свакако дошло због преурањеног напада, којему нијесу претходиле потребне припре-

²⁵ Од 7. бригаде, биљешка за 24. јануар 1945.

ме, у првом реду извиђање непријатеља и установљење његове јачине и система одбране.

Неповољне временске прилике и непроходност терена, прије свега због великог снијега, утицале су да 7. бригада све до 11. фебруара није знатније ангажована у борби, мада су извођена мања помјерања јединица. Тако је 27. јануара 4. батаљон смијенио дијелове 6. бригаде на положају Баба (т. 964)—село Завршје, пошто се 6. бригада, према наређењу штаба 2. корпуса од 26. јануара, морала прикупити у Фочи, ради одласка у Метохију.²⁶ Првог фебруара 1. батаљон је повучен у село Решетницу, ради одмора. Контролу његових положаја преузео је 3. батаљон. Међутим, већ послје три дана одмора 1. батаљон је истурен на линију Иловача—Бахово, ради контроле правца од Праче и села Ораховице.

Дубок снијег је отежавао снабдијевање првенствено муницијом, па је зато јединицама препоручивана брижљива штедња.²⁷

На основу радиограма штаба 2. корпуса од 8. фебруара, штаб 3. дивизије је већ истог дана наредио 7. бригади да што прије „испољи“ своје дјејство ка комуникацији Реновица—Прача—Сјетлина, коју је непријатељ несметано користио. Због тога је штаб корпуса наредио штабу 37. дивизије да 3. санџачка бригада смијени дијелове 7. бригаде у рејону Горажда и Храњена.

Штаб дивизије је нагласио да је просторија са које треба да дјејствује 7. бригада веома непогодна за смјештај јединица и економски „слаба“, али да и поред тога штаб корпуса инсистира да се она тамо ангажује. То дјејство је требало отпочети што прије и непрекидно га изводити на тај начин што ће поједини батаљони нападати отпорне тачке и непријатељеве колоне, наносећи им губитке, онеспособљавати комуникације, рушећи објекте на њима, а у погодним приликама вршити

²⁶ Исто, кут. 756, бр. рег. 10—1/1, штаб 3. дивизије штабу 7. бригаде, оп. бр. 10, 27. јануара 1945.

²⁷ Исто, кут. 759, бр. рег. 1/10, наређење бр. 5, 2. фебруара 1945.

нападе е циљем да се одсјеку поједини дијелови колоне, уништавају заштитнице, итд. Претходно је преко извиђачких органа требало потпуније упознати ову просторију и провјерити, прије свега, обавјештења штаба дивизије о томе да поједине четничке и усташке групе на овој просторији врше извиђачку службу за рачун Нијемаца, а имају, наводно, и мања упоришта јужно од комуникације.²⁸

Дијелови 3. санџачке бригаде смијенили су 8. фебруара 2. и 3. батаљон 7. бригаде. Другибатаљон јеповучен у село Кремешево и Радуне, а 3. у Решетницу. Сјутрадан, изјутра, јача непријатељева групација из Горажда извршила је испад ка 4. батаљону, који је послјије дуже борбе морао да напусти Бабу и Завршје. По подне тог дана, њега су смијенили дијелови 3. санџачке бригаде, а он се смјестио у село Обадима.

На тај је начин 7. бригада прикупљена у рејону североисточно од Устиколине. Али она до тада није била добила наређење штаба дивизије за покрет ка железничкој прузи Реновица—Прача.²⁹ Оно је приспјело 11. фебруара и штаб бригаде је на основу њега издао заповијест за напад на рејон села Бутковића, Бара, Ораховице и Боговића. При том је нагласио да нема поуздане податке о непријатељевим снагама у овом рејону. Према расположивим подацима, оне нијесу биле нарочито јаке. Било је нешто Нијемаца у Ораховици, а у свим другим селима су, наводно, усташе и милиџија. У ствари, биле су то мале посаде за обезбјеђење комуникације и за „одржавање морала“ муслиманске милиџије, па и усташа.

Трећи батаљон је добио задатак да крене правцем Решетница—село Крабориш—село Буквица, с тим да напада са источне стране на Бутковиће и Баре, разбије непријатељеве снаге и, потом да постави осигурање према селу Комранима а главнином да гони непријатеља ка Ораховици. По извршеном задатку батаљон је требало да се смјести у рејону Бара и Бутковића, да

²⁸ Исто, кут. 756, бр. рег. 42/1, наређење, оп. бр. 11, 8. фебруара 1945.

²⁹ Од 7. бригаде, биљешке за 8—11. фебруар 1945.

би затворио прилазе који од комуникације Горажде— Сарајево воде ка овом рејону и одржавао везу с дијеловима 3. санџачке бригаде у рејону Храњена.

Други батаљон требало је да крене правцем Иловача—село Вејзагићи и протјера непријатеља из Ораховице, а затим да се размјести у рејону Ораховице и истури предње дијелове у село Брусове и на Орловачу (к. 1233). Тако ће затворити све правце од Сјетлине и Подграба, везујући се десно с 3. батаљоном.

Први батаљон је имао да крене преко Некопа, Палежа и Дебелог брда, нападне неријатељеве снаге у Боговићима и по могућности их уништи. Потом да се прикупи у рејону Буковице и Зоројевића, као резерва, с тим да једну чету истури ка селу Закршћу ради контролисања непријатеља у Каменици.

Батаљонима је скренута пажња да покрет подесе тако да напад почне 12. фебруара између 4 и 5 часова, да се непријатељ уништи по могућности још током ноћи, а да по избијању на одређену линију сви буду веома опрезни, с обзиром на могуће противнападе непријатеља, за кога су ови положаји веома важни.

Четврти батаљон је и даље задржан у рејону села Зебине Шуме и Обада, а интендантура, бојна и трупна комора и болница у рејону Устиколине.³⁰

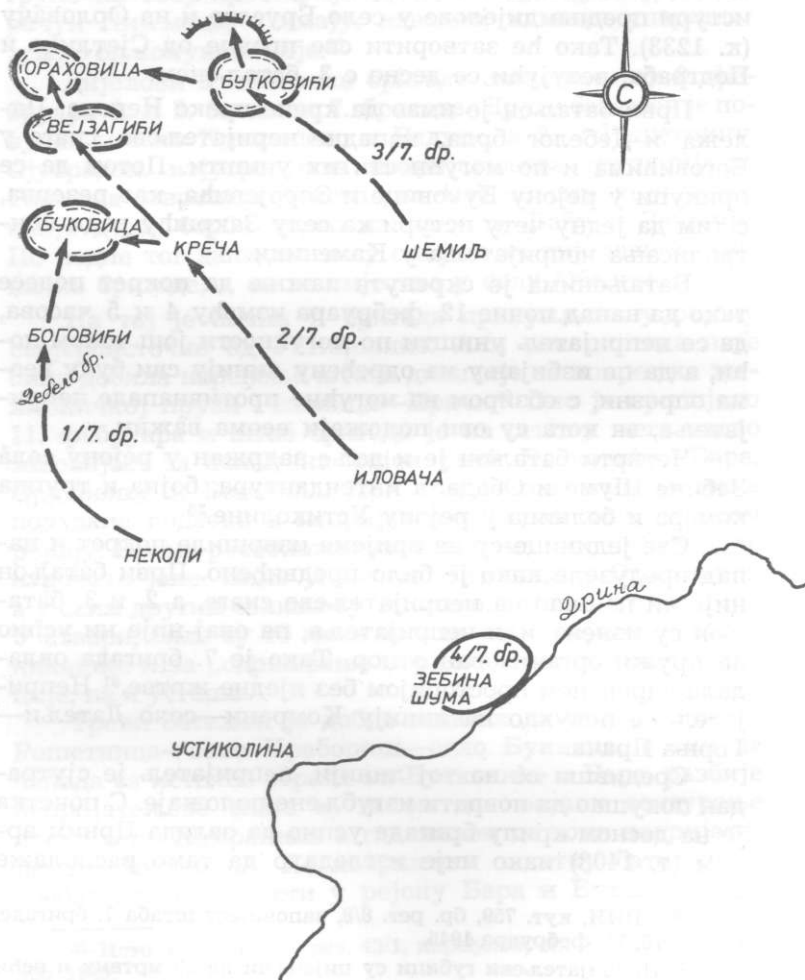
Све јединице су на вријеме извршиле покрет и напад предузеле како је било предвиђено. Први батаљон није ни наишао на непријатељеве снаге, а 2. и 3. батаљон су изненадили непријатеља, па овај није ни успио да пружи организован отпор. Тако је 7. бригада овладала одређеном просторијом без иједне жртве.³¹ Непријатељ се повукао на линију Комрани—село Дателји—Горња Прача.

Средивши се на тој линији, непријатељ је сјутрадан покушао да поврати изгубљене положаје. С почетка је на десном крилу бригаде успио да овлада Црним врхом (т. 1408) иако није изгледало да тамо располаже

³⁰ АВИИ, кут. 759, бр. рег. 8/8, заповијест штаба 7. бригаде, оп. бр. 10, 11. фебруара 1945.

³¹ Непријатељеви губици су цијењени на 30 мртвих и већи број рањених (ОД 7. бригаде, биљешка за 12. фебруар 1945).

НАПАД НА УПОРИШТА ЈУЖНО ОД ПРУГЕ РЕНОВИЦА - СЈЕТЛИНА

јачим снагама. Увиђајући опасност која би настала ако би се непријатељ задржао на Црном врху, штаб 7. бригаде је одмах наредио да 3. батаљон, ојачан једном четом 2. батаљона, изврши противнапад и поврати ово узвишење. Први батаљон је требало да упути једну чету 2. батаљона, тако да би 2. и 3. батаљон, послеје овлађивања Црним врхом, сигурно задржали рејон Црни врх, Крња јела.

Послије краће борбе противнапад је успио. Непријатељ је одбачен према Комранима и Датељима. При томе је имао 12 мртвих и рањених, а батаљон 7. бригаде 3 мртва.³²

Настављајући дјејства у духу наређења штаба дивизије, 7. бригада је 14. фебруара одбацила непријатеља на лијеву обалу ријеке Праче и предњим дијеловима избила на пругу Вишеград—Сарајево. Њу је непријатељ контролисао и штитио блиндираним возом, а бригада није имала ефикасног оружја којим би му се супротставила, јер је противколски топ био остао с бојном комором у долини Осанице, сјевероисточно од Устиколине. Због тога је морала да се задржи на линији Вучја брда—Платибор—Комрани—Датељи—Челопек—ЈБубин гроб и село Николићи—Крвавица (к. 997), са које је држала под сталном контролом комуникацију, посебно дио пруге око Праче и Сјетлине. Како је та комуникација, као најкраћа и најпогоднија веза између непријатељевог гарнизона у Сарајеву и његових гарнизона у Рогатици, Вишеграду и Горажду имала огроман значај, — непријатељ је с утврђених и добро брањених положаја дуж ње свакодневно вршио испаде, с циљем да 7. бригаду одбаци што даље од пруге. Међутим, сви ти испади су осујећени, а комуникација је била изложена свакодневним препадима бригаде. Најзначајнији успјех непријатељ је постигао 18. фебруара, када је потиснуо дијелове 1. батаљона и овладао косом Пасторак, југоисточно од Николића. Но, 1. батаљон га је убрзо противнападом одбацио.³³

³² АВИИ, кут. 759, бр. рег. 3/9, штаб 7. бригаде штабу 3. дивизије, бр. 12, 16. фебруара 1945; Од 7. бригаде биљешка за 13. фебруар 1945.

³³ Исто.

На овим положајима 7. бригада се задржала све до 5. марта. Мада њена дјејства нијесу имала крупније размјере, ипак су озбиљно ометала коришћење комуникације Горажде—Сарајево и Вишеград—Сарајево. Уз то непријатељ је био приморан да за обезбеђење комуникације држи знатне снаге, поред осталог и два блиндирана воза, и да утврђује жељезничке станице и друге објекте, па чак и да дуж пруге гради и веће бетонске бункере.

У цјелини узев, 7. бригада је извршила свој задатак у духу наређења штаба дивизије. Стални напади њених батаљона, заједно с јединицама 37. дивизије, на комуникацију Горажде—Сарајево, као и притисак осталих снага 3. дивизије ка Јабланици, приморали су непријатеља да напусти Вишеград и Горажде, да би прикупљеним снагама могао пружити јачи отпор. Посаде из рејона Вишеграда повукле су се 4. марта у Рогатицу, а ејутрадан је и пуковска група из Горажда почела извлачења ка селима Стамбулчићу и Палама.³⁴

У фебруару је упућен на нову дужност помоћник политичког комесара бригаде Крсто Грозданић. Кратко вријеме ову дужност је вршио Михаило Тиодоровић, да би је затим примио Анте Паић.

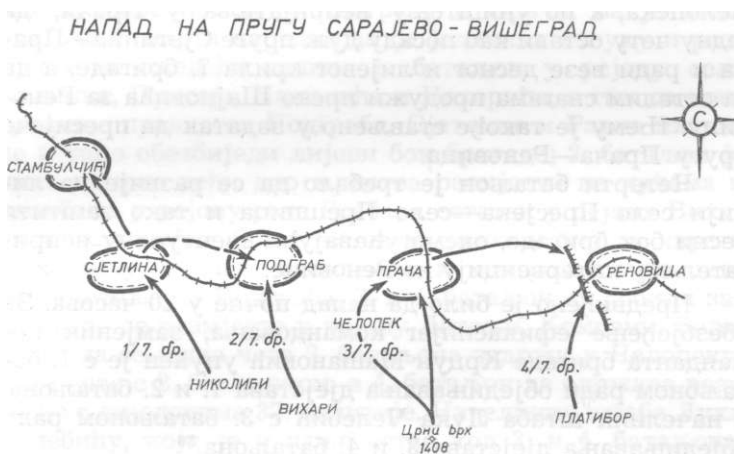
Цијенећи напуштање Вишеграда и Горажда као могућност да се непријатељ непримјетно извуче испред

³⁴ У Операцијском дневнику њемачке врховне команде каже се да је при разматрању начина на који би команда Југоистока могла да учествује у планираним операцијама за уништење лијевог крила руских снага у Мађарској предлагано да се „хрватски простор сузи“. Хитлер је предлог одбио, јер би то само ојачало „активност Титових партизана“. Само је одобрио да се напусти вишеградски мостобран (Кне÷аßлзисћ слез оћег-коттапс1о8 сleg ^егтаћ! — Вапс! IV: 1. Јапаиg 1944. 22. Мај 1945. Е1пßе1е1е!; ип3 егла1е1е1; уоп Регсу Егш* 3сћгатт. 2^еИ; и Неш-ћапс!, 1405. — У даљем тексту: Кпе^аßепћисћ).

Генерал Лер у својој изјави (131) каже да се притисак на Горажде, „нарочито западно од овог места према Прачи, није могао зауставити. Услед развоја ситуације код Трнова (на правцу напада 5. и 9. бригаде 3. дивизије — прим. М. Ђ.) наређено је дивизији (181. — М. Ђ.) да одступи“.

У наведеној књизи Оаб *Enclе аиј с1ем ВаХкан* (105—106), такође се каже да активност партизанских снага западно од Горажда није било могуће обуздати.

наших снага, штаб 3. дивизије је наредио свим бригадама да „држе чврст контакт с непријатељем и да јаче притискују према Сарајеву”.³⁵ Штаб 7. бригаде је иначе за 5. март припремао напад на комуникацију. Процењујући да преда се има само мање њемачке групе, које, ојачане милицијом, штите жељезничке станице одлучио је да уништи посаде у станицама од Реновице до Сјетлине и заплијени, по могућности, два блиндирана воза, који су коришћени за заштиту пруге.

Да би и реализовао ту одлуку наређено је 1. батаљону да изврши напад и разбије непријатеља правцем Николићи—Крвавица—Сјетлина и продужи ка Стамбулчићу, обезбеђујући лијево бок бригаде са правца Сарајева. Њему је био придодат бригадни извиђачки вод, оскудно снабдијевен алатом, углавном „француским кључевима”, да с батаљонском извиђачком десетином између 18 и 19 часова, на најпогоднијем мјесту, пресијече пругу Сјетлина—Пале и онемогући извлачење непријатељевих блиндираних возова, које је требало заплијенити.

³⁵ АВИИ, кут. 756, бр. рег 21—4/2.

Други батаљон је добио задатак да изврши напад правцем село Вихари—село Плетениште—Подграб и уништи упориште у Подграбу, с тим што је један вод требало да остави на Стечењу (к. 793), ради обезбјеђења десног бока и одржавања везе с 3. батаљоном. Његова извиђачка десетина је такође требало да пресијече пругу Подграб—Прача ради онемогућавања маневра непријатељу.

Трећи батаљон је имао да напада правцем Црни врх—Датељи—Прача, с тим да једну чету упути преко Челопека, а по уништењу непријатеља у Прачи, да једну чету остави као посаду дуж пруге Сјетлина—Прача и ради везе десног и лијевог крила 7. бригаде, а да са осталим снагама продужи преко Шајновића за Реновицу. Њему је такође стављено у задатак да пресијече пругу Прача—Реновица.

Четврти батаљон је требало да се развије на линији село Пресјека—село Прешпица и тако заштити десни бок бригаде, онемогућавајући евентуалну непријатељеву интервенцију из Реновице.

Предвиђено је било да напад почне у 20 часова. За обезбјеђење ефикаснијег командовања, замјеник команданта бригаде Крцун Машановић упућен је с 1. батаљоном ради обједињавања дјејстава 1. и 2. батаљона, а начелник штаба Лука Челебић с 3. батаљоном ради обједињавања дјејстава 3. и 4. батаљона.³⁶

Напад је извршен према плану. Пруга је била пресијечена у свим предвиђеним рејонима, али је непријатељ из својих упоришта пружио неочекивано жилав отпор, користећи се бетонским бункерима, утврђеним станичним зградама и блиндираним возовима (један у Сјетлини, а један је стигао из Сарајева), против којих је наоружање 7. бригаде било немоћно. Четврти батаљон је нариао на јак отпор једног њемачког вода, за ТЕореног у двјема кућама у засеоку Луњама. И поред тога што су, опкољени, доведени у безизлазан положај, Нијемци се нијесу хтјели предати, већ су сви изгорјели у кућама, запаљеним у току борбе. Први батаљон је

³⁶ Исто, кут. 759, бр. рег. 12/8, заповијест штаба 7. бригаде, оп. бр. 14, 5. марта 1945.

блокирао жељезничку станицу у Сјетлини, али су сви његови покушаји да њоме овлада остали без успјеха. Борба је настављена у току 6. и ноћу 6/7. марта. Осујећен је први покушај деблокаде Сјетлине појачањима привученим из Сарајева, а када су пристигла нова појачања и још један блиндирани воз, непријатељ је поправио пругу Стамбулчић—Сјетлина и принудио 1. батаљон да одступи из Сјетлине.

Због пристизања снага које су се повлачиле из Горажда, 2. и 3. батаљон нијесу успјели да униште непријатељеве посаде у Подграбу и Прачи, па је штаб бригаде 7. марта наредио да се јединице извуку и размјесте на следећи начин: 1. батаљон у рејону села Кавника, Присоја, Николића и Нехорића, с тим да контролише правце од Подграба, Сјетлине и Равне планине и тако обезбиједи лијеви бок бригаде; 2. батаљон је имао да што већи дио људства размјести по кућама и колибама у рејону села Граба, а остатак у рејону Вихара и села Добре Воде; његов је задатак био да чврсто држи везу с 1. и 3. батаљоном и контролише покрете непријатеља из Подграба; 3. и 4. батаљон су добили задатак да се размјесте у рејону Датељи, Комрани, Баре, с тим да се једна чета 3. батаљона задржи у Челопеку, ради везе с 2. батаљоном, а 4. батаљон да одржава везу десно с дијеловима 37. дивизије. Начелнику штаба Луки Челебићу, који је и даље остао код 3. и 4. батаљона, скренута је пажња да будно прати покрете непријатеља, јер се претпостављало да се он неће дуго задржати у Прачи, пошто је већ напустио Горажде и Јабуку.³⁷

Вјероватно с намјером да наше снаге одбаци од комуникације и обезбиједи несметано повлачење, непријатељ је 7. марта извршио испад из Праче и одбацио чету 3. батаљона из Челопека. Међутим, брзом интервенцијом 3. и 4. батаљона и једне чете 2. батаљона непријатељ је не само задржан, него и протјеран из Реновице и Праче.⁸⁸

³⁷ Исто, бр. рег. 14/8, наређење штаба 7. бригаде, оп. бр. 15, 7. марта 1945.

⁸⁸ Исто. Лер у својој изјави каже да су наше снаге „паралелним гоњењем“ осјетно ометале повлачење пуковске групе из Горажда.

Трећи и 4. батаљон продужили су гоњење непријатеља ка Подграбу. Стога је штаб бригаде наредио да се прикупе друга два батаљона у рејон Присоја, Крвавице и Сјетлине, да бочно потискују непријатеља који се повлачи и да одсијеку макар и мањи дио тих снага на правцу Сјетлина—Стамбулчић.³⁹ Међутим, непријатељ је успио да консолидује одбрану у рејону Подграба и Сјетлине, па су се три батаљона 7. бригаде морала задржати на линији Подкоран—Челопек—Рудо брдо—Присоје—Сјетлина, а 4. је задржан у Прачи, на одмору и у резерви. Непријатељ је исто тако и 8. марта организовао један снажан противнапад, али је био одбијен. Цијењено је да у овом рејону има 1.000 Нијемаца. У току ових борби заплијењена су 4 пушкомитраљеца, 2 „шарца“, 4. пиштоља и око 10.000 метака.⁴⁰

На поменутој линији 7. бригада се задржала до 10. марта. Тога дана штаб дивизије јој је наредио да ту задржи само два батаљона, а друга два да упути у Бистрицу и Боровац (на југоисточнимпадинамаТребевића) са задатком да тај рејон очисте од непријатеља и успоставе везу с 9. бригадом. Зато је штаб бригаде оставио 3. и 4. батаљон на положајима према Подграбу и Сјетлини, а 1. и 2. батаљон су упућени преко Николића и Врхпраче за Бистрицу.⁴¹

До 14. марта свакодневно су вршени препади на пругу, а тога дана су 3. и 4. батаљон, последије краће борбе, принудили непријатеља да напусти Подграб и Сјетлину и продужили дјејство ка Стамбулчићу. Њиховом успјеху, свакако, допринјела је и појава дијелова 37. дивизије сјеверно од Стамбулчића.

Први и 2. батаљон су 11. марта око подне посјели села Боровац, Ступањ и Луке, према непријатељевим снагама на Требевићу, и успоставили везу с 9. бригадом у рејону Тврдинића. Први батаљон је заробио групу

³⁹ АВИИ, кут. 759, бр. рег. 15/8, наређење штаба 7. бригаде, к. оп. бр. 15, 8. марта 1945.

⁴⁰ ОД 7. бригаде, биљешка за 9. март 1945; наведени извјештај штаба 7. бригаде, пов. бр. 37, 10. марта 1945.

⁴¹ АВИИ, кут. 759, бр. рег. 3/10, штаб 7. бригаде штабовима батаљона, оп. бр. 16, 10. марта 1945; ОД 7. бригаде и ОД 3. дивизије, биљешке за 10. март 1945.

домобрана која је штитила уређаје водовода у Бистрици. Шеснаестог марта стигао је и 4» батаљон у село Павловац. Тога дана штаб дивизије је наредио да се на Требевићу прикупи цијела 7. бригада, пошто ће положаје у долини Праче преузети 37. дивизија. Непријатељ је 16. и 17. марта извршио више испада према овим батаљонима без виднијег успјеха. Сви његови испади су били одбијени, али је и 3. батаљон, ипак, остављен на старим положајима.

У борбама од 5. до 17. марта 7. бригада је имала 35 мртвих и 96 рањених бораца, док је непријатељ, у том периоду, према процјени штаба бригада имао 258 мртвих и већи број рањених. Према исказу мјештана, само 5—7. марта он је евакуисао за Сарајево три вагона рањеника.⁴²

Њелачки противнапад ка Трнову и борбе јужно од Сарајева

Послије ослобођења Мостара у Босни се ситуација за Нијемце веома погоршала. Командант Југоистока је сматрао посебно лошим положај 21. брдског корпуса у рејону Сарајева чији је широки фронт пружао могућност снагама НОВЈ да продором у позадину цијепају његов борбени поредак. Цијенећи да 21. корпус не може сам бранити Сарајево командант Југоистока је предлагао да се јединице из овог рејона повуку на линију Бишаћ—Бања Лука—Добој и тако се наслоне на сремски фронт.

Хитлер није прихватио тај предлог, већ је наредио да се Сарајево и даље брани, с тим што ће 7. СС-дивизија „Принц Еуген“, предвиђена за прољетну противофанзиву у Мађарској, бити упућена у Сарајево да би, као јака маневарска група, послужила команданту 21. корпуса за побољшање ситуације у Босни.⁴³

Послије успутних задржавања, нарочито у долини Лашве, 7. СС-дивизија је половином марта стигла на

⁴² АВИИ, кут. 759, бр. рег. 6/2, штаб 7. бригаде штабу 3. дивизије, пов. бр. 37, 10. марта 1945; ОД 7. бригаде, биљешка за 16. и 17. март 1945.

⁴³ *КнедзГадећич*, Вапс! IV, 1416—1417.

Илицу. Требало је да ее њоме интервенише ка Иван-Седлу, којим је 5. марта овладала 29. херцеговачка дивизија.⁴⁴ Међутим, за команданта 21. корпуса у то вријеме је ситуација на правцима напада 3. дивизије изгледала знатно критичнијом. Главнина дивизија била је снажно притисла узани рејон дуж комуникације Војковићи—Јабланица, посљедњи вентил који је на том правцу затварао Сарајевско поље. За непријатеље је таква ситуација била тим неповољнија што је штаб 21. корпуса био у селу Касиндолу, у непосредној близини фронта, а недалеко од фронта и аеродром у Бутмиру, гдје су се налазили штаб 946. тврђавске бригаде и шест усташких авиона.

Нову опасност непријатељу је причињавала и појава 7. бригаде на Требевићу, која је у рејону Бистрице већ била овладала уређајима градског водовода. Због тога је требало одбацити снаге 3. дивизије из рејона Јабланице и Трнова као и с Требевића. Тек тада је могло доћи до ангажовања јачих снага ка Иван-Седлу. За интервенцију ка Трнову ангажована је баш 7. СС-дивизија, а ка Бистрици јаке снаге из Сарајева и Пала.⁴⁵

Нијемци су ноћу 16/17. марта неопажено прешли Игман и избили у рејон села Ледића, упућујући мање снаге ка Моћевићима и Остојићима, а главнину ка Трнову и селу Туровима. Нијемци су очевидно имали на мјеру да заварају и збуне јединице 3. дивизије, односно да одсијеку бар 5. бригаду и заплијене дивизијску артиљерију.

⁴⁴ Наведена изјава генерала Лера, 123.

⁴⁵ Исто.

У Операцијском дневнику 5. бригаде њемачке снаге ангажоване ка Трнову цијене се на 1.500—2.000 људи, а у Операцијском дневнику 3. дивизије на 1.700 људи. Тамо се на једном мјесту каже да је то био један пук 7. СС-дивизије. Лер говори о интервенцији 7. СС-дивизије, не прецизирајући јачину ангажованих снага. Вјероватно да то није била читава дивизија, али, у сваком случају, то је била јака и добро организована група. Снаге ангажоване према 7. бригади, у Операцијском дневнику 7. бригаде цијене се на 3.000 људи и три тенка (према 3. батаљону). У историјату 181. дивизије говори се да су у том подухвату од снага из рејона Пала судјеловали усташки батаљон и батаљон капетана Бранда (за који се знало да броји 350 људи).

Тако се 5. бригада нашла у веома тешком положају, под јаким притиском и са фронта и из позадине.

Чим је уочио непријатељеву намјеру, штаб дивизије је наредио да се евакуише Трново. Артиљерија, болница и приштапске јединице повукле су се уз велике напоре у Добро Поље. Петој бригади је наређено да ее под борбом извлачи у рејон југоисточно од Иловица и тамо се наслони на 9. бригаду, којој је такође наређено да се, по потреби, повуче у висину Трнова. Седмој бригади, на чијем правцу се још није осјећао јачи притисак, наређено је „да се равна“ према 9. бригади.⁴⁶

Сјутрадан је непријатељ појачао притисак не само ка 5. и 9. бригади, већ и ка 7. бригади. Пошто није имао никакве резерве, не само да интервенише ка Трнову, него ни да затвори комуникацију ка Добром Пољу, штаб дивизије је био принуђен да нареди 7. бригади да се „одлијепи“ од непријатеља и да се преко Јахорине што прије пребаци у Добро Поље.⁴⁷

Седмом бригадом је сада командовао, као вршилац дужности команданта, Крцун Машановић, јер је Нико Стругар тих дана био упућен за Београд, на нову дужност. С њим је из бригаде отпутовао и референт санитета Митар Пилетић, којег је замијенио Милорад Вујошевић, с помоћником Веском Милатовићем.

Пета и 9. бригада су читав дан водиле жестоке борбе источно од комуникације Иловице—Трново, спречавајући непријатељу продор ка Делијашу.⁴⁸ Седма бригада је тек пред мрак 18. марта успјела да се одвоји од непријатеља. Други и 4. батаљон су одмах евијени у колону и преко села Јасика, Павловца и Орчевих Вода избили на Међу (к. 1582), на сјеверозападним падинама Јахорине, гдје им се прикључио и 1. батаљон, који је пристигао од села Касидола; одатле су сва три

⁴⁶ Од 3. дивизије, биљешка за 17. март 1945.

⁴⁷ Од 3. дивизије и Од 7. бригаде, биљешке за 18. март 1945; АВИИ, кут. 759, бр. рег. 4/10, 5/10 и 6/10, штаб 7. бригаде штабовима батаљона, о. бр. 17, 18 и 19, од 18. марта 1945.

⁴⁸ У торби једног погинулог њемачког официра нађена је скица из које се види да је баш село Делијаш био циљ овог њемачког напада.

продужила преко Делијаша и Игришта (т. 1451) за село Варош. 3. батаљон, пошто су га смијенили дијелови 37. дивизије,⁴⁹ извршио је покрет за Средње, а затим преко Боговића и Јабукe за Добро Поље, тако да се 20. марта цијела 7. бригада прикупила у Вароши и Добром Пољу.⁵⁰

Пошто је 21. марта запазио јачање непријатељеве деснокрилне групације, штаб 3. дивизије је наредио да 7. бригада истури један батаљон на Челину (к. 1269), а с једним батаљоном да посједне Вис (т. 1260). Послејте жестоке борбе 21. и ноћу 21/22. марта 1. батаљон 7. бригаде је заузео Вис. Он је привремено стављен под непосредну команду штаба дивизије. Други батаљон је на Челини смијенио 1. батаљон 5. бригаде, који је повучен на одмор у Бољаниће. Трећа дивизија је, у ствари, 22. марта у широком луку обухватила рејон Иловица и Трнова и обезбиједила услове за поновни прелазак у напад, који је и почео тога дана у 20 часова.

Девета бригада је добила задатак да напада правцем Иловице—Град, обухватајући лијево непријатељеве крило у том рејону; 5. бригада правцем село Бистрочај—Лелетин Хан, а 7. бригада правцем Хум (к. 1137)—Турови—село Требечај, са задатком да изврши што јачи удар у непријатељев десни бок.⁵¹

Напад се успјешно развијао од почетка. Током дана су повучене главне снаге 7. СС-дивизије, те су напори 3. дивизије били знатно мањи него што се очекивало.

Седма бригада је протјерала непријатеља из рејона Турова, Трнова и села Брутуса. Њен продор је задржан јужно од Умчана. По наређењу штаба дивизије она је 23. марта продужила напад, али до мрака није имала успјеха. У нападу ноћу 23/24. марта, међутим, очистила

⁴⁹ Обавјештавајући 37. дивизију о противнападу Нијемаца према Трнову и о пребацивању 7. бригаде преко Јахорине штаб 2. корпуса је 18. марта наредио да 4. санџачка бригада „заузме потребан распоред у вези овог рокирања“ (АВИИ, кут. 396, бр. рег. 28—1).

⁵⁰ Од 3. дивизије и Од 7. бригаде, биљешке за 18. и 19. март 1945.

⁵¹ Од 3. дивизије, биљешка за 22. март 1945.

је села Умчане и Обло Брдо и непријатеља одбацила на лијеву обалу Пресјенице. Бригада је тада посјела линију Умчани—Моћевићи, тј. 1. батаљон село Черужиће, 3. Умчане, 2. Пречане а 4. Моћевиће.

Дивизија овим протунападом није сасвим повратила положаје које је држала прије непријатељског продора од 17. марта, али штаб дивизије није инсистирао на даљим нападима, вјероватно због преморености јединица. Он је 25. марта наредио да 7. бригада посједне линију село Мошићи—десна обала Пресјенице—Моћевићи, да ту линију утврди и да с ње одржава стални контакт с непријатељем, како би испитала и провјерила његове снаге и намјере. На тај начин ће се припремити за предстојеће задатке, јер садашња линија фронта дивизије, у ствари, није ништа друго него полазни положај за напад на Сарајево, на којој треба извести све војничке и политичке припреме за тај напад.

Пета бригада (из рејона југоисточно од Јабланице) и 7. бригада требало је да се повежу телефоном. Оне су биле ојачане и по једном батеријом 1. брдског дивизиона.⁵²

У духу тог наређења у свим јединицама су одржана савјетовања на којима су анализиране борбе на територији Босне, и то најприје у четама а затим по батаљонима. Два таква савјетовања одржана су у штабу бригаде: једно војнополитичко, са штабовима батаљона и једно политичко, са свим политичким руководиоцима бригаде. Штаб бригаде је закључио да су јединице, а нарочито руководиоци, са ових савјетовања „извукли прилично користи”.⁵³

Иако се бригада готово стално налазила у покретима и борбама, слободно вријеме је редовно коришћено за наставу у јединицама. При штабу бригаде је, у току марта, поново одржан курс за млађи политички кадар, а по батаљонима курсеви за десетаре и воднике,⁵⁴ које је похађало по 20 слушалаца из сваког батаљона.

⁵² АВИИ, кут. 756, бр. рег. 13/1, штаб 3. дивизије штабовима бригада, оп. бр. 30, 25. марта 1945.

⁵³ Од 7. бригаде, биљешке за 25—31. март 1945.

⁵⁴ Исто.

Нешто раније, при штабу дивизије, док је још био у Фочи, организован је курс за ратне дописнике, под руководством начелника штаба дивизије Ника Јовићевића. Међу 20 слушалаца тога курса, било је пет из 7. бригаде. Они су тамо добили упутства о начину писања чланака, избору тема, потреби да значајније акције и подвизи појединаца и јединица буду забиљежени и истакнути. Курсисти су се затим вратили у своје јединице, одакле су слали чланке штабу бригаде, при коме је формиран одсјек за штампу и пропаганду, са задатком да те чланке сређује и публикује у „Билтену“. „Билтен“ је умножаван и растуран у довољном броју, тако да га је сваки вод добијао и на маршу и на полагају.⁵⁵

Противнапад 7. СС-дивизије је само дјелимично успио. Трећа дивизија је одбачена из рејона Јабланице и положај њемачко-ушашких снага је у том рејону привремено побољшан, али ниједна јединица 3. дивизије није уништена, нити су јој нанесени губици који би умањили њену борбену способност, што су Нијемци себи поставили за циљ.⁵⁶

Имајући на уму удаљеност јединица 29. дивизије (у рејону Иван-Седла) и непосредност међупростор, штаб 3. дивизије је 29. марта формирао групу од 4. батаљона 7. и 4. батаљона 9. бригаде, под командом начелника штаба 9. бригаде, са задатком да контролише тај међупростор и врши препаде на мање посаде у подножју Игмана. Батаљони су растеређени тешког пјешадијског наоружања (митраљеза и минобацача) и коморе и снабдјевени сувом храном за неколико дана.⁵⁷

Већ сјутрадан су прикупљени у Малом пољу, а 31. марта увече су извели први препад: 4. батаљон 7. бри-

⁵⁵ Изјава Василије Вукчевића Њака.

⁵⁶ Стога се Лер у наведеној изјави (130) вајка да је наступе ове дивизије „јакко кочио висок снег“. Он даље каже да су партизанске снаге успјеле да „умакну“ у правцу Калиновика, али да је зато у „немачким рукама остало много оруђа“, што је апсолутно нетачно. Ка Калиновику су евакуисани само неки позадински дијелови и болница, а ниједно оруђе Нијемцима није пало у руке.

⁵⁷ АВИИ, кут. 756, бр. рег. 14/1, наређење штаба 3. дивизиде, обр. 16, 29. марта 1945.

гаде — на села Храсницу, Коваче и Врело Босне, а 4. батаљон 9. бригаде — на села Касатиће, Црепљане и Локве, јужно од Хаџића. При том је погинуло 15 а заробљено шест усташа и домобрана. Сличне су препаде ова два батаљона вршила и наредне двије ноћи, а дању су се, под заштитом мањих обезбјеђења, одмарали у полазном рејону.⁵⁸

Ослобођење Илице

На основу података о непријатељу којима је располагао почетком априла, штаб 3. дивизије је закључио да Нијемци извлаче главне снаге из Сарајева. Због тога је сматрао да одмах треба предузети напад на овом сектору, одбацили непријатеља из рејона Јабланице и предузети „иницијативу за даље борбе према Сарајеву“. У том смиелу је 3. априла издао заповијест за напад.

Команданту групе батаљона на Игману наређено је да 4. батаљон 9. бригаде задржи у рејону Малог поља са задатком да затвара правац Хаџићи—Игман и да по могућности мањим дијеловима демонстрира у правцу Хаџића. 4. батаљон 7. бригаде требало је да напада правцем Храсница—село Ласица—Војковићи, ради садјејства 7. бригади.

Задатак 7. бригаде је био да с два батаљона напада правцем Очајело—Кијевско брдо—село Турба, а једним батаљоном правцем Зорановићи—Крупац, тежећи да се веже с 4. батаљоном у рејону Војковића.

Пета бригада је добила задатак да напада основним правцем Грабске шуме—село Батићи—Косиндо, а 9. бригада је задржана у резерви.

Батерија придата 7. бригади била је на ватреним положајима сјеверозападно од Умчана. Дивизијска артиљерија је дјејствовала из рејона Иловица. Напад је

⁵⁸ Исто, кут. 756, бр. рег. 16/2, штаб 3. дивизије штабу 2. корпуса, обр. 21, 10. априла 1945; кут. 759, бр. рег. 7/9, бојна релација 7. бригаде, пов. бр. 29, 16. априла 1945.

требало да почне 3. априла у 22 часа, поелије артиљеријске припреме од једног и по часа.⁵⁹

Седма бригада је свој 1. батаљон упутила у напад правцем Мошићи—Очађело—Турба, 3. батаљон правцем Јагодњак—Долови—Крупац, а 2. батаљон правцем Стрејишта—Зорановићи—Гувниште—Војковићи.

С обзиром на правац напада 5. бригаде рејон Јабланице и Крупаца нападао је пет батаљона, док су три батаљона, као помоћне снаге, ангажовани на нешто ширем фронту, али су при томе два батаљона 7. бригаде, управљена према Војковићима, директно угрожавали позадину непријатељевих снага.

Иако је био добро замишљен, а и артиљерија га је снажно подржала, напад ипак није успио. Једино су батаљони 7. бригаде на помоћном правцу имали нешто више успјеха. Четврти батаљон је извршио упад у Храсницу и околна села, што је помогло 2. батаљону да овлада рејоном к. 886, јужно од Војковића. Али главне снаге ни једне ни друге бригаде нијесу оствариле добијене задатке. Испоставило се да је непријатељ веома јако утврдио Црвену стијену, Батиће, Очађело и Кијевско брдо. Испред ровова био је поставио жичане препреке и велики број нагазних мина, које су нашим снагама нанијеле велике губитке, јер наши борци нијесу располагали никаквим средствима за њихово откривање и уклањање.⁶⁰

Четвртог априла све јединице су задржане на достигнутим линијама, а за ноћ 4/5. априла организован је нови напад. Планом је било предвиђено да 5. бригада избије на линију у висини села Кланца, па тек онда да

⁵⁹ Исто, кут. 756, бр. рег. 15/1, заповијест оп. бр. 18, 3. априла 1945.

⁶⁰ Тих дана се међу борцима 7. бригаде често чула, као шаљиви поздрав, једна српско-њемачка кованица: „Да си ми гезунд!“ Њу су одмах прихватили и млађи борци, па и тек пристигли Србијанци. Многи од ових Србијанаца нијесу одмах добили пушке, али су они и без оружја ишли у борбу. Нико их од тога није могао одвратити. Један од њих је на Очађелу стао на нагазну мину и тешко рањен. Али он је мирно подигао осакаћену ногу и, као да му се ништа тешко није десило, узвикнуо: „Е, да си ми гезунд!“ Овај догађај се дуго с дивљењем препричавао у бригади.

изврши напад на Кијево, док је 7. бригада требало да овлада рејоном Крупца и из позадине да нападне Бјеловац и Очађело; 9. бригада је добила задатак да с по једним својим батаљоном врши фронтални напад на Црвену стијену и Очађело.⁶¹

У току ноћи, као и изјутра 5. априла, непријатељ је пружио врло жилав отпор са свих положаја. У ствари, тежио је да задржи наше јединице до завршетка повлачења својих снага из Сарајева, које је било у току. У зору је 5. бригада подржана врло ефикасном ватром цјелокупне дивизијске артиљерије, овладала линијом Кобиља глава—Градина—к. 1084. Иако је у овим борбама претрпио осјетне губитке, непријатељ још није био спреман да одступи, па је покушао противнападима да поврати изгубљене положаје. Пета бригада је осујетила неколико таквих покушаја, а затим је прешла у напад и овладала Кланцем. Разбијени непријатељ је око 11 часова почео у нереду да се повлачи, најприје испред 5, а затим и испред 7. и 9. бригаде. С обзиром на то што је била постављена доста дубоко према непријатељевој позадини и правцу повлачења, 7. бригада је то искористила, па је јаком бочном ватром и испадима успјела да нанесе непријатељу велике губитке.⁶²

У овим испадима, као и много пута раније, истакао се пушкомитраљезац Радоман Робовић, један од најхрабријих бораца 7. бригаде. Нашавши се сам испред своје чете, он се на једном пропланку сусрио с групом Нијемаца и на њу одмах испалио дуг рафал из пушкомитраљеза. Затим је бацио двије ручне бомбе, чиме је Нијемце приковао за земљу, а да ни један није метка опалио. Радоманове гласне команде привукле су његове нераздвојне другове Влада Кастратовића, Вељка Тмушића и Милана Вукићевића, а убрзо је пристигла и њихова 2. чета 1. батаљона. Тада је на овом пропланку

⁶¹ Од 3. дивизије, биљешке за 4. април 1945.

⁶² У њеним документима се помињу бројке од 360 убијених, 550 рањених и 500 заробљених, док је 7. бригада имала 11 мртвих и 54 рањена (АВИИ, кут. 759, бр. рег. 7/9, штаб 7. бригаде штабу 3. дивизије, оп. бр. 29, 16. априла 1945; Од 7. бригаде, биљешка за 5. април 1945).

нађено — око 20 мртвих и рањених Нијемаца. Међу њима је било и неколико неповријеђених, који су симулирали мртваце. Поелије ослобођења Сарајева, командант 1. батаљона Петар Војводић је, за овај и многе друге подвиге, Радману поклонио пиштољ.

Док је овај напад био у току, штаб дивизије је добио заповијест Оперативног штаба за ослобођење Сарајева,⁶³ којом је било предвиђено да 3. дивизија напада општим правцем Јабланица—Црвени кланац—Касиндо—село Враца—Пиротехнички завод, с тим да уништи сва непријатељева упоришта на том правцу и ослободи јужни дио Сарајева.

Штаб дивизије је и даље сматрао да је ликвидација непријатељевог „цепа“ у рејону Јабланице услов за напад на Сарајево, па је одлучио да напад продужи према већ издатим наређењима. Када се савлада непријатељ у рејону Јабланице, требало је да бригаде продуже напад у сљедећем распореду: 5. бригада ка источном а 9. бригада ка западном дијелу Враце и даље ка Пиротехничком заводу; 7. бригада — правцем Војковића—Которац—Илиџа. Бригадама је била посебно скренута лажња да држе по један до два батаљона у резерви, јер се није искључивала могућност да напад дуже потраје, ради чега је требало чешће смјењивање јединица у нападу. Сем тога, штабови и команде батаљона и чета упозорени с-у.на опасност од минских поља, особито на осјетљивим дионицама путева, пролаза, мостова и. сличних објеката, које је требало заобилазити, да би се избјегли губици.⁶⁴

Напад у духу наређења Оперативног штаба требало је да почне 5. априла у 15 часова. Седма бригада се задржала на преноћишту у рејону Војковића, да би сјутрадан продужила напад ка Илиџи. Не наилазећи на отпор непријатеља, који је те ноћи напустио Сарајево, 5. и 9. бригада су 6. априла ушле у Сарајево, а 7. бри-

⁶³ Још 17. марта је формиран овај штаб у саставу: командант генерал-мајор Радован Вукановић, командант 2. корпуса; замјеник команданта, генерал-мајор Славко Родић, командант 5. корпуса. члан штаба, пуковник Перо Косорић, командант 3. корпуса (АВИИ, кут. 396, бр. рег. 16—1).

⁶⁴ Од 3. дивизије, биљешка за 5. април 1945.

тада у Илићу. Њен 4. батаљон је успио да спријечи рушење моста преко жељезнице у Илићи. Том приликом њему се предала једна комплетна домобранска батерија. Командир батерије се одмах ставио на располагање штабу батаљона и заједно са штабом образовао истурену артиљеријску осматрачницу, тако да је ова батерија убрзо почела да туче њемачке положаје код Блажуја. Уз њену подршку и у сарадњи с дијеловима 29. дивизије, 7. бригада је тога дана ослободила и Блажуј.

У овим борбама 7. бригада је имала 6 мртвих и 6 рањених бораца. Међу погинулима је био Крсто Кривокапић, даровити млади пјесник, шеф тек формираног одсека за штампу и пропаганду.⁶⁵

*

Краткотрајни предах бригаде почетком 1945. године веома је цјелисходно искоришћен и имао је велики значај за њен даљи рад. Штаб бригаде је добро учинио што је у току кратког одмора, који је људству био неопходан, извукао искуства из тек завршених борби и припремио јединице за нове покрете и борбе.

Припреме су биле, прије свега, морално-политичке природе. У другим питањима, изузев што је одморно људство било физички спремније да издржи нове напоре, није много постигнуто. То, прије свега, због тога што пасивни крај у коме је бригада била размјештена није пружао веће могућности за снабдијевање, нити су временске прилике дозвољавале да савезници авионским пошљкама нешто помогну. Можда је најгоре било то што исцрпљени коњи нијесу могли да се замијене бољим, те је транспорт и даље остао јако слаб, што је у знатној мјери отежавало покрете јединица. Иначе, припреме су своју оправданост показале баш у издржљивости и истрајности људства у покретима до Горажда, што је заиста било на висини.

⁶⁵ Непријатељ је, пак, имао преко 30 мртвих и већи број рањених. Заплијењено је више пушака, 4 „шарца“, 3 аутомата, 10 пиштоља, 2 радио-апарата и 3 двогледа (ОД 7. бригаде, билешка за 6. април 1945 (изјава Анте Николића).

Бригада је у први мах добила задатак да дјејствује на простору на коме је према првобитној одлуци требало да се оријентише главнина 3. дивизије. На то је, свакако, утицала околност што се тамо затекла 6. бригада. Међутим, ова бригада је убрзо повучена, па је 7. бригада сама дјејствовала, на одвојеном правцу. Сталним и систематским нападима на комуникацију она је свој задатак врло успјешно обавила. Непријатељ је само повремено могао да користи комуникацију ка Вишеграду и Горажду, и то уз употребу јаких обезбјеђења и блиндираних возова. С друге стране, непрекидном бригом штаба бригаде, у првом реду искусног команданта Ника Стругара, она је увијек добро обезбјеђивала своја крила и бокове и успјешно парирала све покушаје непријатеља да нападима и противнападима озбиљније угрози било коју њену јединицу. Отуда је разумљива Лерова изјава да је притисак 7. бригаде на комуникацију Сарајево—Вишеград, уз дјејство главнине 3. дивизије ка Јабланици, било од пресудног утицаја на њемачку одлуку да се главнина 181. дивизије привуче ближе Сарајеву.

Касније, када је тим повлачењем поменута комуникација изгубила важност за непријатеља, и када је 7. бригада избила на Требевић, још је више угрозила непријатеља могућношћу да поруши водовод и остави Сарајево без воде. На то, међутим, у 7. бригади нико није ни помишљао.

Трећа дивизија је до половине марта постигла значајне успјехе. Али су њене снаге биле јако развучене, од Пала до Игмана. У таквим условима било је тешко обезбиједити јачу резерву, без које није могао да се парира напад јаким снагама 7. СС-дивизије. Због тога је привлачење 7. бригаде с Требевића било оправдано, јер су тако створени услови да се од прикупљене дивизије обезбиједи довољно снага и за директно ангажовање и за релативно јаку резерву. То је поправило ситуацију код Трнова и створило услове за успјешно продужење напада.

Климатски услови, затим услови смјештаја, исхране и дотура муниције били су изванредно тешки. Седма бригада је у долини Праче формално гладовала, с об-

зиром на то што је, због високог снијега, дотур био веома отежан, а просторија на којој се бригада налазила економски потпуно исцрпљена. То је, наравно, негативно утицало на интензитет њених борби, нарочито у почетној фази. У бригади се појавио чак и пјегави тифус, који је, срећом, брзо локализован. Нијемци, много боље опремљени и редовно снабдијевани свим потребама, захваљујући добрим путевима у дубини распореда, били су у неупоредиво бољем положају. Сем тога, они су већ имали дугу и уходану праксу утврђивања, а наши су штабови муку мучили да би научили и приморали борце да направе себи макар најнужније заклоне.

Учестици бригадног војно-политичког савјетовања код Трнова, марта 1945.

Мићун Јауковић, политички комесар и Иво Мијатовић, обавјештајни официр бригаде, са Петром Војводићем и Душаном Булићем, командантом и политичким комесаром 1. батаљона и Милованом Шљиванчанином, помоћником политичког комесара 2. батаљона, на положају према Сарајеву, марта 1945.

*Крџун Машановић, последњи ратни команоант 7. бригаде,
с оцем Марком и Петром Татаром, у тек ослобођеном Сарајеву
8. априла 1945.*

ОД ОСЛОБОЂЕЊА САРАЈЕВА ДО КРАЈА РАТА

Припреме за покрет и напад на гарнизоне у долини Уне

Током борби око Трнова у 7. бригаду је стигла група од 100 нових бораца из Црне Горе,¹ а у току читаве сарајевске операције и непосредно последице ње, у неколико група, око 1.000 бораца из Србије. До краја рата бригада је имала још неколико мањих попуна из наших западних крајева тако да је у последњем мјесецу рата њено бројно стање износило око 3.000 бораца.² Средином априла стигла јој је и већа количина руског наоружања.³ Све то говори да је бригада и поред губитака у са-

¹ У то вријеме је штабу бригаде био потребан један курир. Међу присталим борцима Мићун Јауковић је уочио једног младића, на први поглед врло отреситог и упитао га: „Јеси ли ти, друже, скојевац?“ Младић, или није разумио што га комесар бригаде пита или је био збуњен, па је брзо одговорио: „Не ја, но Пјешивац“.

² Недостају прецизнији подаци о овим попунама и стварном бројном стању бригаде. Према прегледу од 1. априла она је имала 2.046 бораца, а на путу је било 3.000 нових бораца, Србијанаца, за читаву дивизију (АВИИ, кут, 756А, бр. рег. 2—4).

Првог априла бригада је имала 1 топ 45 мм, 9 минобацача 81 мм, 20 митраљеза „брета“, 121 пушкомитраљез, 96 аутомата и 10³ противтенковских пушака „бојс“.

³ Нема података о количини тог оружја, али, пошто је оно равномерно дијељено бригадама, на основу прегледа наоружања 5. бригаде може се добити приближна слика о томе. 5. бригада је, наиме, 29. априла имала 6 минобацача 81 мм, 27 противтенковских пушака и 191 аутомат руског поријекла (АВИИ, кут. 758, бр. рег. 8/10). 1. априла 5. и 7. бригада су имале само по два руска аутомата, а сада су искључиво њима биле наоружане све команде чета.

рајевској операцији, током априла 1945, знатно ојачала и бројно и технички, чиме је њена борбена способност била осјетно увећана. Томе су нарочито допринијели млади борци из Србије, о чијим су квалитетима све команде убрзо стекле најповољније мишљење.

Сем попуне у људству и наоружању, бригади је био добродошао и петодневни одмор послје ослобођења Сарајева. Људство је одморено, нахрањено и снабдевано ратним потребама; коморе су попуњене товарним грлима а донекле и возним парком. Сем тога, ослобођењем Сарајева и изласком на слободне комуникације олакшано је снабдијевање и кретање.

Послје ослобођења Сарајева непријатељеве снаге су се повлачиле долином ријеке Босне ка Славонском Броду. Јединице Југословенске армије су их стално нападале, наносећи им велике губитке, у чему им је помагало и ваздухопловство.⁴ Па ипак, непријатељ је имао контролу над свим упориштима у долини Уне, од Бихаћа до њеног утока у Саву. Рачунало се да у Бањој Луци има око 2.500 усташа и домобрана, а претпостављало се да ће непријатељ ојачати ове гарнизоне, било енагама из Загреба, било дијеловима оних снага које су се повлачиле с југа и југоистока, долином Босне. Али, иако је непријатељ настојао да јачањем ових гарнизона сачува своје позиције у долини Уне и Босне, његове јединице, нарочито оне домобранске, биле су захваћене деморализацијом и паником.

С обзиром на такву ситуацију, Оперативна група корпуса имала је задатак да ослободи Зеницу и друга упоришта у долини Босне, а затим да јачим снагама

⁴ Ево шта о томе каже генерал Лер у наведеној изјави <131—132>: „181. дивизија у Зеници одступила је 9. IV кроз 7. СС и 369. легионарску дивизију до Жепча, гдје је заједно са једним пуком Руса (бјелогардејаца — М. Ђ.) заузела положај кроз који су послје и оне саме одступиле (тј. 7. СС и 369. легионарска дивизија). Стална ватра партизана осјетно је ометала ове маршеве, у којима су учествовале, такође, и хрватске трупе (усташко-домобранске — М. Ђ.) које су се брзо топиле, затим њемачке трупе за осигурање, установе и сл., а сем тога маршеве је технички јако отежавао и цивилни саобраћај... Тако исто је било много напада из ваздуха, који су наносили знатне губитке”.

⁵ АВИИ, кут. 756, бр. рег. 19—1/1.

избије на Уну, ради олобођења Бање Луке и Босанске Градишке. Трећа дивизија је с просторије село Лужани, Илица, Рајловац, село Которац требало да се пребаци у рејон Бање Луке.⁶

Дванаестог априла њене јединице су прикупљене у ширем рејону Кисељака, а сјутрадан су наставиле покрет ка Бусовачи и Витезу. Претходно им је била скренута пажња да се припреме за дуг и убрзан марш и да воде рачуна о исхрани у току покрета.⁷

Док је била у покрету ка Бусовачи дивизија је до-била наређење Оперативног штаба да продужи покрет правцем Бусовача—Травник—Јајце—Мркоњић-Град—Кључ—Сански Мост, а затим да се размјести на просторији Приједор, ЈБубија, Сански Мост и успостави контакт с непријатељем у Босанском Новом и Бањој Луци. Прецизније борбене задатке требало је да добије тек пошто приспије на просторију Приједор, Сански Мост.⁸

Штаб дивизије је такође 13. априла одредио марш-руте бригадама, назначивши по данима гдје свака од њих треба да стигне на преноћиште. На челу дивизијске колоне се кретала 7. бригада. Њој је био придат Инжињеријски батаљон, да би оправљао пут гдје се за то укаже потреба. Требало је да дивизија стигне 18. априла у рејон Санског Моста, с тим да се до Кључа креће на дан марша иза 29. херцеговачке дивизије, што је 7. бригада морала регулисати преко официра за везу. Од Кључа па даље испред 3. дивизије неће бити других наших јединица, јер је правац наступања 29. дивизије водио ка Босанском Петровцу. Због тога је скренута пажња 7. бригаде да преко своје обавјештајне службе прикупи податке о непријатељу на правцима према Босанском Новом и Бањој Луци.⁹

Покрет по овом плану почео је 14. априла, али се због заостајања 29. дивизије није могао продужити и наредног дана. Стога је 15. априла 7. бригада преданила

⁶ Исто.

⁷ Исто, кут. 757, бр. рег. 3/6, заповијест штаба 3. дивизије, оп. бр. 24, 12. априла 1945.

⁸ Исто, кут. 756, бр. рег. 22—2/1.

⁹ Исто, бр. рег. 21/1, заповијест, оп. бр. 25, 13. априла 1945.

у Турбету, а тек ејутрадан продужила покрет ка Јајцу, због чега је у рејон Санског Моста стигла 19. умјесто 18. априла. Послије доласка у рејон Сански Мост, Приједор 3. дивизија је добила задатак да „оперише на сектору Босанска Крупа—Босански Нови”.¹⁰ Било је предвиђено да се 5. бригада оријентисе ка Босанској Крупи; 7. бригада у рејон западно од Приједора, а 9. бригада ка Босанском Новом.¹¹

У току покрета од Сарајева до Приједора народ је ванредно лијепо дочекивао и испраћао 7. бригаду. Улицама Санског Моста и других градова јединице су пролазиле кроз шпалире грађана, а дјеца и жене су китили цвијећем борце и топове, пјевајући пјесме 3. дивизији и њеном команданту Сави. По уласку 7. бригаде у Приједор одржан је митинг на коме је говорило неколико мјесних руководилаца и политички комесар бригаде мајор Мићун Јауковић. Снажан глас овог комесара циновског раста одјекивао је читавим градом. А говорио је веома сугестивно — о дивизији коју је на Сутјесци водио легендарни херој Сава Ковачевић, о дивизији братства и јединства, која је дошла у Босанску крајину у овом посљедњем походу за истјеривање окупатора, округног тирјанина који је Крајину у црно завио, али је није натјерао на покорност. Сви говорници су истисцали борбено братство наших народа, чије је отјеловљење била и сама 7. бригада, састављена од бораца из Црне Горе, Србије, Босне, Херцеговине, Далмације и других наших крајева.

У истом духу је и штаб 3. дивизије у писму од 19. априла штабу 39. дивизије изразио осјећања својих бораца и старјешина, нагласивши да је дивизија необично дирнута пажњом и пријемом на које је наишла у овоме крају и да су њени борци необично срећни што им се указала прилика да „са јунацима Босанске крајине и Козаре сарађују у посљедњем јуришу на окупатора у нашој земљи.”¹² У Санском Мосту 7. омладинска бригада се први пут срела с омладинском радном

¹⁰ Исто, кут. 757, бр. рег. 1/4, штаб 3. дивизије начелнику интендантуре 3. дивизије, оп. бр. сл., 19. априла 1945.

¹¹ Исто.

¹² Исто, кут. 756 А, бр. рег. 8—3, оп. бр. сл., 19. април 1945.

бригадом, која је била кренула на њиве да сије кукуруз. И овај еусрет је био братски срдчан.

Деветнаестог априла наређено је 7. бригади да сјутрадан у 4 часа продужи покрет комуникацијом дуж десне обале ријеке Сане до села Благаја и да се ту, сјеверно од комуникације, размјести ради припреме за напад на Босански Нови. Штабу бригаде је остављено да сам оцијени колико ће батаљона ангажовати у нападу. С једним батаљоном требало се обезбиједити од Босанске Костајнице, а од дијелова „мјештанског партизанског одреда из Добриње“¹³ требало је прикупити детаљне податке о непријатељу.¹⁴

Пошто је ка Босанском Новом упућена само 7. бригада, а 5. је оријентисана искључиво ка Боеанској Крупи, 9. бригади је наређено да изврши припреме за напад на Отоку и село Руднице, на непријатељева упушта између ова два града. Напад је требало да почне 22. априла у 22 часа.¹⁵

У долини Уне, у ширем рејону Босанске Крупе, била је 373. легионарска дивизија „Тигар“, с једном групом из 104. ловачке дивизије (један ловачки батаљон, један артиљеријски дивизион, једна противтенковска ловачка и једна пионирска чета); у Босанској Крупи се налазио и један ландесшицен батаљон; у рејону Босанског Новог била је 4. домобранска дивизија; укупно 5.500—6.000 војника.¹⁶

Седма бригада је, по избијању у висину Благаја, 21. априла, упутила два батаљона сјеверно а два јужно од Сане, тако да су посјели линију Бојиште—Марић брдо (к 338)—Суча дол—Вјешала (триг 338). У Благај је привучен и Артиљеријски дивизион за подршку напада.¹⁷ У току 22. априла извршене су припреме за на-

¹³ Вјероватно је омашком написано „Добриње“, умјесто „Добрљина“.

¹⁴ АВИИ, кут. 756, бр. рег. 26/1.

¹⁵ Исто, бр. рег. 27—1/1.

¹⁶ Исто, кут. 756, бр. рег. 28—1/1; наведена изјава генерала Лера, 135—136 и 156—157.

¹⁷ Артиљеријска бригада од три дивизиона званично је формирана 20. априла. Међутим, њени дијелови су коначно прикупљени у Босанском Петровцу 25. априла; сјутрадан је стигла у Бихаћ, а тек 3. маја ушла је у састав 3. дивизије и са ватре-

пад. Деснокрилни батаљони добили су задатак да нападају Двор на Уни, а љевокрилни — Босански Нови.¹⁸

Напад је почео по плану. Међутим, све три бригаде су нападале на јако утврђене положаје, добро заштићене минским пољима и жичаним препрекама, те ни једна није имала већег успеха, упркос енергичности ^{КО}ЗУ ^{СУ} У нападу испољиле све бригаде, а нарочито 7. бригада. Њени батаљони су понављали јурише и по неколико пута, али су стално били одбијени. О томе колико су били ангажовани говоре и губици. Седма бригада је, наиме, имала 15 мртвих и 51 рањеног, и то највећим дијелом од нагазних мина. Сем тога, на правцу њеног напада непријатељ се обезбјеђивао снажном артиљеријском ватром. Стално је дјествовало 6 његових топова и више минобацача.¹⁹

Претпоставка да ће се непријатељ повући није се обистинила. Отуда су ови напади, и поред снажног ангажовања јединица 3. дивизије, више имали за циљ утврђивање јачине непријатељевих снага и припрему за одсуднији напад ради ликвидације непријатељевих упоришта у долини Уне. Према томе, одсудан напад тек је предстојао. Међутим, баш кад је требало предузети припреме за његово извођење, добијено је наређење за покрет ка Бихаћу и даље за Слуњ и Огулин. Тако је прекинуто ангажовање 3. дивизије у долини Уне.²⁰

Борбе за ослобођење Карловца

Двадесет другог априла, одлуком Генералштаба Југословенске армије, 2. корпус је ушао у састав 2. армије. Два дана касније 2. армији је наређено да енергично надире правцем Карловац — Ново Место. Због тога је

них положаја у рејону села Пољица укључила се у карловачку операцију (АВИИ, кут. 757, бр. рег. 1/7, Историјат артиљеријске бригаде 3. дивизије).

¹⁸ АВИИ, кут. 759, бр. рег. 14—11/9, бојне релације 7. бригаде за 1944. и 1945.

¹⁹ Исто; Р. Вукановић, н. д., 441—442.

²⁰ У релацији 3. дивизије о томе се каже: „Овај задатак дивизија није завршила у цјелости због тога што је добила наређење да напусти те положаје и да предузме нови задатак на другом сектору" (АВИИ,* кут. 756 А, бр. рег. 9/3).

штаб армије образовао двије групе дивизија: Унску (23, 28, 39. и 45. дивизија) и Карловачку (3, 4. и 10. дивизија). Унској групи је било наређено да савлада непријатељева упоришта у долини Уне, да избије у рејон Туропоља, пресјече комуникацију Загреб—Карловац и нападне Карловац са сјевероистока, а Карловачкој групи — да се пребаци у рејон Огулин—Врбовско и, у савјесту с 4. корпусом, који је за ову операцију такође био придат 2. армији, да нападне Карловац с југа и запада.²¹

Двадесет трећег априла још је функционисао Оперативни штаб групе корпуса. Пошто је већ имао задатак да своје снаге пребаци у рејон Огулина, он је наредио 3. дивизији да изврши покрет према Бихаћу, гдје је требало да се прикупи 25. априла а сјутрадан да продужи до Дрежник - Града. Ту је дивизија имала да предани 27. априла, а сјутрадан да продужи правцем Слуњ—Примишље—Огулин, те да се у рејону Огулин, село Каменица, село Тоуњски Тржић, Примишље размјести и сачека ново наређење.²²

Седма бригада, која је 24. априла маршевала преко села Благаја, Сухаче и Муслиманског Дубовика, зановна је у рејону Муслиманске Јасенице. Сјутрадан се цијела 3. дивизија прикупила око Бихаћа. Двадесет шестог априла марш је настављен и 7. бригада је стигла у Дрежник-Град.²³ Према поменутом наређењу штаба Оперативне групе, требало је да се 3. дивизија одмори 27. априла. Међутим, штаб 2. армије је наредио да се одмах настави покрет за Огулин. Због тога је 7. бригада стигла на преноћиште у рејон Слуњ, Ново Село.²⁴ Сјутрадан је настављен покрет ка Огулину. У току марша стигло је наређење да јединице из рејона села Каменице скрену на сјеверозапад, ка ријечи Купи, тако да 5. бригада избије у рејон села Липља и Осојника и оријентише се ка селима Хрсини и Босиљеву, за која се сматрало да су непријатељева упоришта, 9. бригада —

²¹ *Завршне операције*, 609—611; АВИИ, кут. 271, бр. рег. 5/4, Од Јужне оперативне групе, биљешке за 22. и 24. април 1945.

²² АВИИ, кут. 756, бр. рег. 28—1/1.

²³ Од 3. дивизије, биљешке за 25. и 26. април 1945.

²⁴ АВИИ, кут. 756, бр. рег. 30—1/1.

у рејон села Трошмарије, а 7. бригада — у рејон Тоуња.²⁵

Штаб дивизије није знао до које се линије протежу предњи положаји непријатеља у ширем рејону Карловца, те је наредио да податке о томе бригаде прикупе преко својих обавјештајних органа, теренских радника и, евентуално, јединица 4. корпуса на које на овом правцу наиђу.

Послије веома напорних маршева 3. дивизија се прикупила: 5. бригада у селу Оштаријама, 9. бригада у Трошмарији, а 7. бригада у селу Скраднику.

Тиме је био завршен петнаестодневни марш 3. дивизије, који је веома исцрпио њене јединице. Велики број бораца је изнемогао у току маршевања, тако да су болнице биле препуне. Но, и поред тога, јединице су сачувале борбену способност. Требало је само неколико дана да се одморе и нахране, па да крену у напад према Карловцу.

Штаб 2. армије је имао податке да се спољна одбрана Карловца протеже линијом села: Вукова Горица —Босиљево—Шпехари—Лешће—Генералски стол—Катић—Гаћешко Село—Својић—Мавровић—Бариловић—Вукманић—жељезничка станица Скакавац. Према подацима које је имао штаб 2. армије, ову линију су били посјели: 724. и 734. пук њемачке 104. дивизије, два батаљона 392. дивизије, два јегерска батаљона, седам полицијских батаљона, два пионирска батаљона и осам батаљона усташа и домобрана. У Генералском Столу непријатељ је имао четири тенка.

У Карловцу су се налазили штаб 91. армијског корпуса, штаб једног усташког корпуса, штаб 13. усташке дивизије, три чете Нијемаца, посебна борбена група од 500 Нијемаца, шест тенкова, пет борних кола и три батаљона 13. усташке дивизије. Тада су управо приспјели 2.000 четника и неке снаге њемачке 369. дивизије.

Главне непријатељеве снаге (104. дивизија и 20. ловачки пук) држале су дио фронта између ријека Добре и Коране.²⁶

²⁵ Исто, бр. рег. 31/1.

²⁶ Исто, кут. 756, бр. рег. 33—2/1; Од Јужне оперативне групе, биљешка за 26. април 1945; кут. 272, бр. рег. 18—1/1, запови-

У духу општег задатка 2. армије, штабу 3. дивизије је наређено 28. априла да са двије бригаде посједне рејон села Гомирја и Врбовског, а једном бригадом рејон села Поникве, Штаб 3. дивизије је наредио да сјутрадан 5. и 7. бригада изврше покрет ка Огулину, а 9. бригада ка Купи.²⁷ Међутим док су се оне припремале за покрет, стигла је заповијест штаба 2. армије да се 3. дивизија хитно уведе у борбу. Генералштаб је наредио да се убрза покрет Карловачке групе дивизије, како би она, у садјејству с 4. корпусом, блокирала карловачки утврђени рејон и спријечила сваки евентуални продор непријатеља из Карловца ка југу, према боку и позадини 4. армије, која је надирала ка Трсту. У духу тог наређења штаб 2. армије је одлучио да се „карловачки гарнизон опколи и уништи“. Тежиште напада је требало да буде на лијевом крилу.²⁸

Због тога је наређено 3. дивизији да пређе у напад општим правцем село Д. Дубраве—Генералски Стол—село Лешћевке—село Дубравчани—Карловац, и што прије уништи непријатељева упоришта између Мрежнице и Добре и избије на западну ивицу Карловца; нарочито је требало да тежи да овлада прелазима преко Добре (код села Топлице, Лешће, Липе и Новог Града), а по могућности и прелазима на Мрежници, којима је, иначе требало да овладају дијелови 4. дивизије.

јест штаба 2. армије, Карловачка група дивизија, пов. оп. бр. 1, 28. априла 1945.

Подаци о непријатељевим снагама били су углавном тачни. Лер у својој изјави каже да је 91. армијски корпус, осим усташко-домобранских снага, чије јединице не наводи, под својом командом имао: 104. ловачку дивизију, 20. ловачки пук, 4. њемачки полицијски пук и један „њемачко-хрватски“ полицијски батаљон, један пионирски батаљон, Комбиновани батаљон и нешто артиљерије 392. легионарске дивизије и пет самоходних оруђа (135—136).

Ипак, тачно бројно стање непријатељевих снага није могућно утврдити па, према томе, ни однос снага.

²⁷ АВИИ, кут. 756, бр. рег. 32—1/1.

²⁸ Од Јужне оперативне групе, биљешке за 29. април 1945.

Није прецизирано о којој се јединици на тежишту ради. Међутим, из развоја догађаја се види да је то управо била 3. дивизија. Оваква формулација је унесена у заповијест ваљда зато што је даље „улијево“ био 4. корпус, који је армији био само привремено придодат.

У складу с тим наређењем, штаб 3. дивизије је одређеним правцем упутио у напад 5. и 9. бригаду, док је 7. бригада, до даљег наређења, задржана у рејону Скрадника.

Пета и 9. бригада су 29. априла успоставиле контакт с непријатељем, али сјутрадан није успио њихов покушај да овладају Генералским Столом. Због тога је штаб 2. армије наредио да се и 7. бригада пребаци на десну обалу Добре и изврши притисак на бок и позадину непријатељевих снага у рејону Генералског Стола.

Нов напад 5. и 9. бригаде на Генералски Стол извршен је 1. маја у 21 час, управо када су дијелови 4. дивизије избили у рејон села Бреста, а 7. бригада почела пребацивање преко Добре. Послије дуже жилаве борбе, 2. маја око 2 часа, 5. бригада је ослободила Генералски Стол, а 9. бригада села Скрлић, Хатаре, Катића Брдо и Ерделе. Обје бригаде су затим продужиле гоњење непријатеља ка Карловцу.²⁹

Седма бригада је 30. априла, касно увече, упућена правцем Оштарије—Трошмарија—Лешће, лијевом обалом Добре, и 1. маја изјутра стигла на линију Лешће—Водена Драга.

Бригада је имала три гумена чамца. Помоћу њих је 1. маја 3. батаљон почео пребацивање преко Добре, у рејону села Црног Камења. Остали батаљони, развијени уз саму ријеку, тукли су непријатељеве положаје на супротној обали, како би 3. батаљону олакшали форсирање. Нарочито су ефикасно дјејствовали митраљези и минобацачи постављени на лијевој обали. Пошто је непријатељ био релативно добро утврђен, пребацивање 3. батаљона је текло споро и напорно. Један чамац је већ при првом преласку преко ријеке погођен. Неколико бораца је рањено, међу њима и „чамџија“. Али, иако тешко рањен у груди, „чамџија“ је продужио да весла, посљедњом снагом успио је да привеже чамац на десној обали и — издахнуо.

У првим су таласима били све сами бомбаши. Они су упали у усташке ровове, неке усташе побили а неке заробили и тако омогућили батаљону да се пребаци

²⁹ Од 3. дивизије, биљешка за 1. мај 1945.

преко ријеке. Тада се на овај рејон сручила снажна артиљеријска ватра, која је неутралисала минобацаче и митраљезе 7. бригаде на лијевој обали и 3. батаљон лишила подршке са те стране. Усташе су користиле ову ситуацију и многим јуришима покушале да набаце 3. батаљон на Добру, али без успјеха. 3. батаљон је осујетио све те њихове покушаје. Пошто су при том претрпјели велике губитке усташе су присиљене да одступе, а 3. батаљон је предузео гоњење ка Дубравчанима.³⁰ Истовремено су и остали батаљони 7. бригаде помјерани низводно, лијевом обалом, до села Јарчег Поља, како би што више угрозили бок и позадину непријатеља. Тиме је такође олакшано дјејство дивизијске главнине на десној обали Добре.³¹

Пошто је тако сломљен у рејону Генералског Стола и стално угрожаван са фронта и с бокова, непријатељ је био принуђен да се повлачи ка Дугој Реси и селу Заградцима. Иако није успио да организује непрекидан отпор, бранио је, ипак, сваку чуку, мјестимично тако жилаво да су неки положаји и по четири пута прелазили из руке у руку.³² Другог маја увече бригада 3. дивизије избиле су на линију Пољице—Дубравчани, а сјутрадан су продужиле гоњење ка Карловцу.

Тога дана у Карловац је стигла 7. СС-дивизија „Принц Еуген“. Она је крајем априла била упућена из Дарувара за Истру, али је њен задатак промијењен због погоршања ситуације код Карловца. Она је одмах ступила у борбу и својом интервенцијом стабилизвала непријатељеву одбрану западно од града.³³

Ноћу уочи 3. маја и главнина 7. бригаде се пребацила на десну обалу Добре, између Липе и Јарчег Поља. Пошто је тако избила на крајње лијево дивизијско кри-

³⁰ Бригада је у овој борби имала 8 мртвих и 44 рањена борца, док је непријатељ имао 45 мртвих и 86 рањених (ОД 7. бригаде, биљешка за 1. мај 1945). Само 3. батаљон 7. бригаде имао је 7 мртвих и 32 рањена.

³¹ АВИИ, кут. 759, бр. рег. 14—11/9, наведена бојна релација 7. бригаде; кут. 759, бр. рег. 6/9, штаб 7. бригаде штабу 3. дивизије, пов. бр. 37, 15. маја 1945; ОД 7. бригаде, биљешка за 1. мај 1945; изјава Јована Жарковића.

³² АВИИ, кут. 756, бр. рег. 20/2.

³³ Наведена изјава генерала Лера, 160—161.

ло, штаб бригаде је иетурио два батаљона на линију села Букобља и Св. Марка, а друга два је задржао у резерви, код Решетарева. Тога дана су батаљони из прве линије снажно нападали на непријатељеве снаге у рејону села Безјакова Брда и к. 240, али без успјеха.³⁴ Непријатељ је ову линију чврсто држао, јер би њен пад проузроковао ликвидацију цепа у захвату ријека Мрежнице, Купе и Добре, чиме би било угрожено извлачење њемачких снага из Карловца.

У међувремену Црвена армија је заузела Берлин, а њемачке снаге у Италији и југозападној Аустрији су капитулирале. Разумије се, тако крупни догађаји нијесу могли проћи без посљедица и на југословенском ратишту. Између осталог, 3. маја штаб 2. армије је сазнао да су Нијемци добили наређење за брзо извлачење с карловачког сектора. Због тога је сматрао пријекно потребним да све јединице продуже енергично дјејство, не губећи контакт с непријатељем. У том смислу је новим наређењем инсистирао да 3. дивизија енергично настави напад ка Карловцу.

У вези с тим дивизија је 4. маја предузела веома снажан напад, али без много успјеха. Једино је 9. бригада овладала Заградцима, али није могла да настави продор. Седма бригада такође није успјела да овлада Безјаковим Брдом, на које је извршила неколико снажних напада. Непријатељ је жилаво бранио линију Дебела глава—Вучјак—Безјаково Брдо, као посљедњу линију спољне одбране града на овом правцу, јер је само тако могао обезбиједити извлачење снага из Карловца ка Самобору.³⁵

Штаб армије је 5. маја поново наредио да 3. и 4. дивизија посједну линију коју је одредио заповијешћу од 29. априла и да се на њој припреме за директан напад на Карловац.³⁶

Мада њемачка врховна команда није упутила никакву директиву снагама у Југославији за случај, како

³⁴ АВИИ, кут. 756, бр. рег. 6/9, наведени извјештај штаба 7. бригаде, пов. бр. 37, 15. маја 1945; кут. 759, бр. рег. 14—11/9, наведена бојна релација 7. бригаде.

³⁵ Исто.

³⁶ Исто, кут. 757, бр. рег. 2/3, депеша бр. 22/156.

каже Лер, „катастрофалног развоја догађаја“, ипак су оне тежиле да се што прије домогну југословенско-аустријске границе, нарочито послје 1. маја, када су сазнале да је Хитлер погинуо у Берлину. Због тога је команда 91. корпуса ноћу 4/5. маја извукла 104. дивизију из рејона Карловца и упутила је преко Самобора, Зиданог Моста и Љубљане да посједне југоеловенско-аустријску границу и обезбиједи извлачење њемачких снага у Аустрију.³⁷

Петог маја непријатељ је ипак дјејствовао снажном артиљеријском ватром, чиме је хтио да створи утисак како жели да се и даље брани. Осматрајући све непријатељеве покрете, бригаде 3. дивизије су предвече примијетиле ужурбаност на његовим положајима. У исто вријеме су се чуле снажне детонације у Карловцу. Штаб дивизије је стога наредио да све бригаде с мањим дијеловима стално извиђају и узнемиравају непријатеља. Држећи тако контакт с непријатељем, дијелови 5. бригаде су, послје краће и оштре борбе, овладали Дебелом главом. Осјетивши да се непријатељ повлачи, цијела бригада је затим прешла у напад. Седма и 9. бригада су такође прешле у напад. Највише успјеха је имала 5. бригада. Око 2 часа, 5. маја, она је продужила напад ка Карловцу и у 4 часа ушла у град. 9. бригада је овладала Вучјаком и селом Калваријом, а 7. бригада Безаковим Брдом и избила на линију село Тропчић—село Луке. До те линије непријатељ је претрпио велике губитке, јер су бригаде 3. дивизије успјеле да одсијеку поједине његове групе и да их појединачно униште. Непријатељеве снаге испред ових двију бригада нијесу успјеле да се повуку прије него што је ослобођен Карловац. Оне су и даље пружале жилав отпор из села Дубовца, Градца и Елсе и код села Калварије и Тропчића. При том су веома добро искористиле стару тврђаву Дубовац, иако је била изложена снажној ватри артиљерије. У противнападима према 7. бригади непријатељ је успио да у правцу Луке поврати неке тачке, али га је 7. бригада поново одбацила и сачувала своје положаје. Очеvidно, непријатељ је желио да се осло-

³⁷ Наведена изјава генерала Лера, 147 и 161.

боди притиска који га је везивао уз Купу, како би могао извући снаге које су биле у повлачењу ка Самобору.

Приликом повлачења 1. батаљона 7. бригаде из Тропчића, једна десетина је закасnila и почела је да одступа тек кад су јој Нијемци пришли сасвим близу. Покушавајући да се провуче кроз неки шумарак, десетина је на једном пропланку налетјела на цијев њемачког „шарца“. Ту је изгинуло свих десет бораца. Пушкомитраљецац Дацић, који је био на челу десетине, пошто је био тешко рањен и бојећи се да не буде заробљен, легао је на активiranу ручну бомбу и тако остао са својим друговима. Први батаљон је и иначе претрпио велике губитке у првом реду од њемачке артиљерије. Иако јој је тога дана понестало муниције, 7. бригада је поново прешла у напад и повратила изгубљене положаје у рејону Тропчића и Луке.

За ноћ 6/7. маја бригаде 3. дивизије су припремале општи напад али није био потребан нарочито велик напор да се преостале непријатељеве снаге протјерају. Тако је 3. дивизија те ноћи, без већих тешкоћа, очистила „цеп“ између Купе и Добре и прикупила се дуж комуникације Карловац—Д. Стативе. Седмог маја био је очишћен читав рејон Карловца.³⁸ У току шестодневних борби у рејону Карловца 7. бригада је имала 40 мртвих и 170 рањених, већином из 1. батаљона. За то вријеме, према процјени штаба бригаде, непријатељ је имао 194 мртва и више од толико рањених војника.³⁹

Борбе после капитулације Њемачке

Да би наставио гоњење непријатеља ка сјеверозападу, штаб 2. армије је 7. маја наредио 3. дивизији да продужи наступање преко Метлике за Ново Место.⁴⁰ У вези с тим, штаб 3. дивизије је наредио 7. бригади да пређе Добру преко понтонског моста који је био поста-

³⁸ Р. Вукановић, н. д., 443—450; ОД 3. дивизије, биљешке за 6. и 7. мај; изјаве Милоша Обрадовића и Милана Срдановића.

³⁹ ОД 7. бригаде, биљешке за 1—6. маја 1945.

⁴⁰ ОД Јужне оперативне групе, биљешка за 7. мај 1945.

вио инжињеријски батаљон дивизије и одмах продужи покрет преко села Рибника за Метлику.⁴¹

Баш у вријеме кад се скоро читава бригада била прикупила код тек довршеног моста, политички комесар бригаде Мићун Јауковић је саопштио да је њемачка војска безусловно капитулирала. Тога тренутка су спонтано запраштале пушке, пушкомитраљези и аутомати. Команде су једва успјеле да обуставе ову ватру, а борци су наставили да се грле и љубе, честитајући један друге побједу.

Седма бригада је затим прешла Добру и продужила покрет како јој је било наређено. Пошто у току дана није успоставила контакт с непријатељем, а штаб дивизије је инсистирао да се то што прије учини, сјутрадан је продужила покрет за Ново Место. Крећући се убрзано и без одмора, бригада је стигла у Ново Место око 16 часова одушевљено дочекана од грађанства.⁴² Штаб бригаде је одмах упутио ка селу Костањевици један батаљон и извиђачку чету, јер је био обавијештен да је тамо одступило око 1.200 непријатељевих војника из Новог Места. Убрзо је тамо кренула цијела бригада. У рејону села Добрушке Васи она је стигла једну комбиновану непријатељеву групу (Нијемци, усташе, домобрани, талијански фашисти и црногорски четници). Послије неколико сукоба, углавном, дуж комуникација ка селу Шкоцијану и Мокроногу, 7. бригада је предузела гоњење ове групе. До села Пољана успјела је да зароби 300 Талијана, а до Мокронога, гдје је стигла 10. маја у 4 часа изјутра, још око 400 непријатељевих војника.⁴³

Непријатељеве снаге су се ужурбано повлачиле према Зиданом Мосту. Пошто јепропуснамоћмостана Сави

⁴¹ АВИИ, кут. 756, бр. рег. 37/1, заповијест, штаба 3. дивизије, без броја, 7. маја 1945.

⁴² У телеграму своме штабу, политички комесар дивизије Свето Радојевић, који се кретао са 7. бригадом, о томе је јавио: „Народ одушевљен. Гомиле цвијећа — има га доста" (АВИИ, кут. 757, бр. рег. 2/3, телеграм бр. 33/217).

⁴³ АВИИ, кут. 757, бр. рег. 2/3, депеша штаба 7. бригаде штабу 3. дивизије, бр. 41/95 и 42/111; кут. 759, бр. рег. 6/9, наведена бојна релација 7. бригаде; ОД 7. бригаде, биљешке за 9. и 10. мај 1945.

била мала, од великог је значаја била брзина покрета 3. дивизије. Штаб армије је наредио да се одмах продужи гоњење ка Зиданом Мосту. Због тога је 7. бригада упућена најкраћим правцем Мокроног—село Шт. Јанж—Радече—Зидани Мост. У исто вријеме је наређено и 9. бригади да хитно продужи покрет правцем село Мирна—Св. Криж—Зидани Мост, ради садјејства 7. бригади.

Покрети су извршени убрзано; маршевало се цијелу ноћ. Око 3 часа, 11. маја, челни, 1. батаљон 7. бригаде, ушао је у Радече. Градић је био препун непријатељевих војника, артиљерије, моторних и запрежних возила и разних комора. С обзиром на то што је већ била објављена капитулација Њемачке и што непријатељ није пружао отпор 7. бригади при њеном уласку у Радече, претпостављало се да је спреман да положи оружје. Међутим, он се ужурбано повлачио преко Саве. Сем тога, и комуникацијом од Севнице, лијевом обалом Саве, кретале су се ка Зиданом Мосту дуге непријатељеве колоне. У самом Радечу, пак, непријатељ није показивао спремност да се преда. Због тога је штаб 1. батаљона упутио своју 2. чету ка надвожњаку и мосту на Савињи са задатком да не дозволи непријатељу повлачење ка Зиданом Мосту; такође је наредио да се митраљеска и минобацачка одјељења поставе на узвишење код села Добраве, одакле би тукла простор око моста и десну обалу Саве, ради спречавања повлачења непријатеља из Радечег и Севнице ка Зиданом Мосту. Друга чета је, захваљујући, у првом реду, храбрости и снажљивости њеног командира, посјела надвожњак и мост на Савињи, па ни један непријатељев војник више није могао одступити ка Зиданом Мосту.⁴⁴

⁴⁴ Милош Обрадовић, који је у то вријеме био у 2. чети, у својој изјави је овако описао сукоб заставника Бадњара и усташког мајора: „Друга чета, којом је тада командовао замјеник командира чете, заставник Момо Бадњар силом је укљонила два пушкомитраљеза („шарца“) с моста на Сави и укључила се у огромну ријеку људи, који су се кретали према Зиданом Мосту и даље ка Цељу. Поред Нијемаца, ту је било усташа, домобрана, четника и нарочито много цивила. Иза заставника Бадњара ишло је десетак пушкомитраљезаца. Са свих

У то су већ пристизали остали батаљони 7. бригаде, а око 7 часова и дијелови 9. бригаде. Ватром са узвишења у Добрави, као и ватром дијелова бригада пребачених преко моста, спријечено је и кретање непријатељевих снага које су се повлачиле од Севнице.⁴⁵

Командант 1. батаљона Петар Војводић се тада аутомобилом упутио у Римске Топлице и од команданта 7. СС-дивизије „Принц Еуген“ затражио да изда наређење да њемачке јединице положе оружје. Међутим, њемачки командант је, да би добио у времену, тражио да разговара са себи равним командантом. Убрзо је стигао и командант 3. дивизије, генерал-мајор Саво Бурић, на чији је захтјев њемачки генерал — издао посљедње наређење својим јединицама: да предају оружје побједницима.⁴⁶

страна су допирале погрде и пријетње, нарочито од усташа и цивила.

Пред самим надвожњаком, испред тунела, стајао је на коњу један усташки мајор и пожуривао своју јединицу. Имао је пиштољ у руци и стално је викао: „Колона напријед, пожурите, колона брже!“ А коњ је под њим поигравао. Дио цесте гдје се он налазио био је ограђен доста високом оградом, која се стрмо спуштала у ријеку. То је била чврста подзида, направљена од камена и бетона. Усташе су споро пролазиле кроз мауу, која је ишла без икаквог маршевског поретка. Једна друга колона кретала се пругом, којом тога дана није прошла ниједна композиција. У моменту када се Бадњар, идући на челу чете, нашао пред усташким мајором, овај, вјероватно видјећи да ће бити заробљен, без много размишљања и нишањења опалио је из пиштоља. Не базирући се на присутне усташе, Момо Бадњар је притиснуо обарачу машинке која му се налазила на грудима. Смртно погођени усташа стрпоштао се с коња, који се нагло тргнуо, и преко ограде пао у ријеку.

Овај сукоб двојице противника направио је прелом у тој општој гужви. Непријатељева колона је стала. Одступање је заустављено. Наша чета је запосјела и други мост, који се налазио иза надвожњака и разоружавање је почело“.

⁴⁵ АВИИ, кут. 757, бр. рег. 2/3, депеша штаба 7. бригаде штабу 3. дивизије, бр. 47/113, 13. маја 1945.

⁴⁶ Ево како је тај сусрет описао Милош Обрадовић, који је био с Петром Војводићем:

„Кад смо дошли у штаб дивизије, њемачки генерал је дочекао Сава Бурића у чистој и испеглаој униформи. На прима је имао сва одликовања а о врату му је висио гвоздени крст. Саво је био у енглеској блузи, раскопчан до последњег дугмета, али је имао ознаке генералске на рукавима.

Тако се убрзо могло приступити разоружавању заробљеника и прикупљању заплијењеног материјала. То је био огроман посао, јер се ту затекло више хиљада војника из разних јединица и разних народности. За 7. бригаду је било најважније да разоружа дијелове 7. СС-дивизије „Принц Еуген“, с којом се она на свом борбеном путу у више махова сукобила. Међу заробљеним јединицама осим усташа, домобрана и четника било је и дијелова њемачке 181. и 22. дивизије, као и 11. пољске ваздухопловне дивизије.⁴⁷ Седма бригада је, у ствари, завршила свој борбени пут разоружавањем ових непријатељевих јединица и сређивањем богатог плијена, пребацивши само мање снаге преко Саве. Тога дана она је разоружала 7.009 непријатељевих војника и официра и заплијенила: 220 камиона, 93 путничка аутомобила, 24 приколице, 2 тенка, 3 оклопна аутомобила, 1.400 кола, 2.000 коња, 50 топова, 15 минобацача 81 мм, 9 минобацача 45 мм, 7 противавионских митраљеза „жишкара“, 7 митраљеза, 246 „шараца“ и 146 других пушкомитраљеза, 4.200 пушака, 150 аутомата, 400 пиштоља, и око 1,700.000 разних метака.⁴⁸

Пошто је извршила задатак у рејону Зиданог Моста и пошто су је у том рејону смијенили дијелови 28. дивизије, 7. бригада је 25. маја упућена у Дуго Село (4. батаљон), Кутину (штаб бригаде и 1. батаљон), Чазму

Саву се Нијемац представио и позвао нас у канцеларију. Саво му је рекао: „Господине генерале, Њемачка је капитулирала. Маршал Кајтел је потписао акт о капитулацији у чијим одредбама стоји да њемачке снаге морају да положи оружје тамо где се нађу у моменту капитулације. Зато тражим да наредите јединицама да почну с предајом оружја“. Нијемац је све то знао али се помало правио да није обавијештен с надлежног мјеста. Ипак је пристао да изда писмено наређење својим пуковима да почну с предајом оружја“ (наведена изјава).

⁴⁷ Наведена изјава генерала Лера, 175.

⁴⁸ Од 7. бригаде, биљешка за 11. мај 1945. У овим борбама 7. бригада је имала 10 мртвих и 20 рањених (АВИИ, кут. 757, бр. 2/3, телеграм штаба 7. бригаде штабу 3. дивизије бр. 48/86, 12. маја 1945.

Међу погинулима је био и Јагош Перовић, један од најбољих пушкомитраљезаца 7. бригаде. Да трагедија буде већа, он, који је безброј пута гледао смрти у очи, није погинуо у борби него у саобраћајној несрећи, као дежурни официр 3. батаљона.

(2. батаљон) и Новску (3. батаљон), гдје је пристигла 1. јуна и отпочела свој мирнодопски живот.

*

Ову, посљедњу етапу борбеног пута 7. бригаде као и читаве Југословенске армије, карактеришу дуги и напорни покрети, које је изискивала изузетна динамика завршних операција. Брзим продорима требало је овладати појединим кључним тачкама и саобраћајним чворовима да би се спријечило извлачење непријатељевих снага, које су, углавном, тражиле спаса у бјекству. Међутим, Нијемци и њихови помагачи били су принуђени да се мјестимично очајнички бране. Те борбе нијесу губиле на жестини чак ни после објављивања капитулације Њемачке. Упорност непријатеља није била подстицана никаквом вјером у успјех, већ жељом да на југословенском тлу избјегне казну за злочине које је починио.

Послије ослобођења Сарајева, 7. бригада је маршовала и борила се на тлу Босне, затим Хрватске и Словеније. Због потребе да се што прије ослободи Карловац, 3. дивизија није стигла да уништи непријатељеве гарнизоне у долини Уне, низводно од Бихаћа. Али је зато снажним нападима на Карловац, заједно са осталим јединицама 2. армије, спријечила упућивање појачања из тог гарнизона ка Ријеци и Трсту, а потом и пребацивање 7. СС-дивизије из Дарувара у Истру. Везујући тако јаког непријатеља и спречавајући га да ојача своје снаге у Истри и Трсту, Карловачка група дивизија је несумњиво олакшала успјех 4. армије и тиме потпуно извршила задатак који су јој поставили Генералштаб ЈА и штаб 2. армије.

У тим борбама 7. бригада је шест дана максимална ангажована и у великој мјери допринијела успјеху дивизије. Нарочито треба истаћи њен успјех у форсирању Добре, што је била њена најтежа акција те врсте.

Брежуљкасто, маневарско земљиште око Карловца, са развијеним системом пољских утврђења представљало је нову, до тада недовољно познату тешкоћу за 7. бригаду. То, као и релативно мала ширина фронта»

на коме су батаљони морали да се међусобно смењују, умјесто да нападају упоредо, ограничавали су могућност маневра, а тиме и лишили бригаду њене еластичности у борби. Положај бригаде је посебно био тежак задњих дана трајања ове операције, када се нашла на одсеку фронта који је непријатељ морао задржати да би обезбиједио извлачење својих снага из Карловца. Због тога су наши губици у карловачкој операцији били велики, изгледа чак знатно већи него што су у извјештајима приказани.

Брзим продором ка Зиданом Мосту и енергичним дјејством у том рејону, 7. бригада је такође значајно допринијела спречавању повлачења хиљадама непријатељевих војника и заплијенила велике количине ратног материјала. Тако је њен борбени пут крунисан великим успјесима.

Седма бригада је формирана крајем 1943. године, на иницијативу црногорске омладине и по одлуци њеног првог конгреса. Отуда је 7. бригада од почетка била бригада ове омладине, иако од свог формирања, званично, није носила назив „омладинска“.⁴⁹

Борачки састав бригаде, без претјеривања се може рећи, представљао је цвијет црногорске омладине, до

⁴⁹ Колико је црногорска омладина 7. бригаду сматрала својом види се, поред осталог, по томе што је 1944. године у више махова заказивано такмичење среских омладинских организација на слободној теориторији и сваки пут као прво од питања по којима се треба такмичити истицано то која ће организација послати више омладинаца добровољаца у 7. бригаду.

Гласило црногорске омладине „Омладински покрет“ више пута је писало о 7. бригади као „чеду I конгреса“. У броју 2, од 15. маја 1944. овај лист је писао: „Наша омладинска VII бригада, чедо I конгреса... показала је како наша омладина неустрашиво води борбу за слободу, јуришајући на бункере...“. У броју 5, од 15. августа, у чланку: „Спремајмо се за наш други конгрес“, стоји: „Остварили смо завјет нашег I конгреса: родила се и прекачила VII омладинска бригада“. У новембру, пак, у броју 6. овог листа, секретар ПК СКОЈ-а за Црну Гору и Боку Стана Томашевић је писала: „VII омладинска бригада, чедо нашег конгреса, постала је снажна и запажена јединица моћне Народноослободилачке армије“.

тада још необухваћене партизанским бригадама, који се добровољно и с одушевљењем одазвао позиву првог конгреса да ступи у омладинску бригаду. Према неким забиљешкама њеног партијског руководиоца Драгутина Радовића, с почетка 1944. године, 7. бригада је била јединица с најмлађим људством у читавој НОВЈ.⁵⁰ Ручоводећи кадар бригаде, пак, с тада већ добро познатим јунаком Ником Стругаром на челу, био је углавном из 4. и 5. црногорске бригаде. Све су то били људи с великим борбеним искуством, освједоченом храброшћу, оданошћу народнослободилачком покрету и високом политичком свијешћу. И једни и други су се одликовали великим ентузијазмом и вољом за рад, па је тај спој енергије и полета једних, искуства и истрајности других, уродио добрим плодом: бригада је релативно брзо сазрела у снажну јединицу, способну да извршава и тешке борбене задатке, од краја прољећа 1944. године чак и самосталне, на одвојеним правцима. У 1944. години она је више пута прокрстарила сјеверни сјеверозападни дио Црне Горе и Санцака, од Подгорице до Пљеваља и од Новог Пазара до Дрине, а у завршним операцијама 1945. године прешла дуг пут од Бијелог Поља до Караванки, и свуда била на висини свога задатка — да достојно представља црногорску омладину и њене борбене традиције.

Али иако је била омладинска, бригада је имала и неколико изразито старијих бораца, ветерана из ратова 1912—1918. године. Тако је стари Марко Жарковић провео у бригади готово читаву 1944. годину, а од средине те године па до краја рата и још старији Миљан Ивановић. Они су били упорни сапутници и саборци својих синова и њихових младих другова, те су уживали велики углед код свих припадника бригаде.

У бригади је био веома добро организован васпитни рад, па је било високо развијено другарство, а посебно је велика пажња поклањана пријему нових бораца, особито ако нијесу били из Црне Горе. Због тога су се

⁵⁰ Изјава Драгутина Радовића.

и Србијанци и борци из других наших крајева веома брзо саживљавали са старијим друговима и прилагођавали се условима живота у бригади. Томе су увелико допринијели, својим примјерним држањем и руководећи другови из Босне и Далмације, који су у бригади били од њеног формирања. У бригади се нико није цијенио по томе одакле је био, већ по својим људским квалитетима и по начину како је извршавао борбене и друге задатке. Крајем рата је партијски руководилац бригаде био Далматинац, а у батаљонима и четама је било више руководилаца из разних крајева Југославије. Због тога, иако је формирана као црногорска, 7. бригада је, по националном саставу својих припадника, крајем рата била бригада готово свих наших народа.

Отприлике десети дио борачког састава бригаде сачињавале су жене. Оне су обављале разне функције, најчешће у санитарској служби, али их је било и на осталим дужностима. Крајем рата је било шест другарица на дужностима секретара партијских организација или политичких комесара чета (Гроздана Раковић, Деса Пајковић, Деса Петровић, Деса Даниловић, Загорка Ђурановић и Сенка Ђурановић). Многе су другарице биле бомбаша, чак и вође бомбашких група у појединим нападима, затим помоћници пушкомитраљеца. И на свим тим дужностима оне су, без изузетака, испољавале храброст и физичку издржљивост на којима су им, неријетко, могли позавидјети и физички много јачи мушкарци.

Седма бригада је била жив и динамичан организам у коме су се, релативно брзо, развијали млади кадрови. Већ почетком 1945. године највећи дио четних руководилаца, и добар дио батаљонских, сачињавали су људи који су у бригаду ступили као борци, а дио оних који су на почетку били у командама чета, постали су батаљонски, а понеки и бригадни руководиоци. Али бригада није само обезбјеђивала кадрове за своје потребе, него је знатан број руководилаца упутила и у друге јединице НОВЈ.

Борбени пут бригаде био је богат догађајима и резултатима.⁵¹ У њему су се смјењивала раздобља затишја, покрета и борби, од којих су сви на свој начин значајно утицали на то да се бригада изгради и учврсти као борбена јединица. Периоди затишја су коришћени за појачани рад на војној и политичкој обуци, идеолошкој и културно-просвјетној изградњи, док су покрети и борбе били практична провјера постигнутих резултата у обуци, а исто тако и извор за стицање нових знања, корисних искустава и ратне вјештине. За постигнуте успјехе бригада је у више махова добијала признања и ласкаве оцјене омладинских руководстава и старијих команди. Посебно признање је добила на Другом омладинском конгресу када су у Земаљски одбор изабрана три њена припадника: партијски руководилац бригаде Крсто Грозданић, руководилац СКОЈ-а Видоје Жарковић и један од најбољих бомбаша и пушкомитраљезаца Мирко Алексић. А највеће признање јој је одао Врховни штаб, половином новембра, дајући јој име Буда Томовића, истакнутог револуционара, члана Централног комитета СКОЈ-а, секретара Покрајинског комитета СКОЈ-а за Црну Гору и Боку и члана ПК КПЈ за Црну Гору и Боку.

Партидско-политичка активност није била ограничена само на периоде затишја. Она је пратила читав рад бригаде и своје облике прилагођавала могућностима које је наметала ситуација. Најчешће се спроводила кроз кратке састанке, успутне договоре комуниста и екојеваца, који су се тим путем упознавали са ситуацијом и добијали прецизне задатке да би људство јединица припремили за извршење борбених задатака. То је био најефикаснији начин да се Партија и СКОЈ стално држе мобилни и у курсу актуелних збивања. У цјелини

⁵¹ Није могућно дати прецизне резултате њених борби. Ми смо то чинили у току анализе догађаја, колико год нам је било могућно, на основу сачуваних извора и сјећања учесника. Послије неколико успјешно завршених напада (нарочито два пута у Берамама, на Крнову, Зиданом Мосту и сл.) подаци о непријатељевим губицима су углавном тачни. У многим другим случајевима, међутим, нијесу поуздани, јер су највише давани на основу процјена наших штабова, а не на основу непријатељевих извора којих, на жалост, нијесмо увијек имали.

узев, они су својом идеолошко-политичком и културно-проевјетном активношћу обезбиједили да огромна већина бораца познаје и прихвата као своје, ставове партијског, војног и политичког руководства НОП-а о свим значајним актуелним питањима. А то је био услов за мобилизацију бораца да се за те ставове пожртвовано и предано боре, што су они стварно и чинили.

Бригада је при формирању добила обавјештајног официра. Убрзо су и батаљони добили ове официре. Њихова мјеста, додуше, нијесу одмах попуњена, већ су, у првој половини 1944. године, у неким батаљонима, те дужности, поред својих редовних, обављали замјеници команданата батаљона. Међутим, ова служба није најбоље функционисала. У штабовима није било ни довољно разумијевања за њу, а понајвише стога што она није била у стању да на вријеме прикупи потребне податке о непријатељу, на које би се штабови могли ослонити при доношењу својих одлука. Почетком јуна, према директиви Врховног штаба, штаб 2. корпуса је наредио да се у бригаама и у батаљонима формирају извиђачки водови односно десетине као специјалне јединице обавјештајних органа. При томе је наглашено да се додашње слабости обавјештајне службе морају отклонити, како би се обезбиједило да она у пуној мјери одговори својој сврси. Међутим, иако су ове јединице формиране, и то од бираног људства, ипак ова служба није у осјетнијој мјери напредовала. Због њене недовољне ефикасности штабови нијесу увијек дјејствовали у складу са стварним могућностима и захтјевима ситуације, а то је, наравно, умањивало њихове успјехе.

У кадровском погледу најслабије је стајала интендантска служба. Још у јануару 1944. године, на савјетовању интендантских органа 2. корпуса, 2. и 3. дивизије, констатовано је да је нижи интендантски кадар, тј. да су четни економи и батаљонски интенданци, често политички, а још више стручно — заостали. На те дужности су долазили људи мањих физичких способности, или људи с мање услова за развој, па чак и људи који су тамо слати по казни. Поред тога, том кадру се мање поклањало пажње него оном на другим дужностима, па

су се људи из ове службе осјећали запостављеним у односу на друге.

То је, наравно, имало утицаја и на начин како су они обављали своје послове. Због тога је, на том савјетовању, одлучено да се уз напоре за побољшање снабдијевања јединица настоји да се и ова кадровска ситуација службе побољша. Предвиђено је да се економима и интендантима упућују на политичке курсеве при штабовима бригада и дивизија, а да се организују посебни интендантски курсеви за њихово стручно оспособљавање. Сем тога, за унапређење посла требало је да се чешће консултује бригадни интендант с интендантима батаљона, а ови с економима чета, као и да се одржавају повремено састанци економа с батаљонским политичким комесаром, односно батаљонских интенданата с политичким комесаром бригаде.

Ови састанци су повремено одржавани, али најчешће да би се на њима договарало о томе како отклањати већ испољене слабости. Покоји економ или интендант је упућиван на политички курс, али, у цјелини, ови закључци нијесу досљедно спровођени, па ни интендантска служба кадровски није нарочито ојачана. У неким четама су постављани и млађи, способнији људи за економије, а и неки интендантска батаљона су били окретни, млађи и способни људи, али су у већини то били старији, физички мање способни и недовољно писмени, иако сви, без сумње, поштени и честити људи. Због тога је њихов посао у доброј мјери зависио од спољних околности.

Тако док су, на примјер, јединице биле на одмору, снабдијевање је, мање-више, вршено уредно. Али, пошто су јединице чешће биле у покрету и у борбама, то су и поремећаји у снабдијевању били доста честа појава. Тешкоће су, наравно, произилазиле и отуда што је терен којим се бригада кретала, углавном био економски исцрпљен, али су нашем интендантском кадру често недостајале и организаторске способности да постојеће могућности искористи. А у јеку замашнијих непријатељевих офанзивних операција, када су се органи народне власти кретали у збјеговима, с нашим јединицама, често су батаљони, па и чете, били препу-

штени сами себи, и тада, наравно, нијесу биле искључене ни грешке, тј. самовољно снабдијевање, што је, понекад, изазивало револт становништва, које је иначе радо излазило војсци у сусрет и дијелило с њом и посљедњи залогај. Иако борци најчешће нијесу били довољно сити, најтеже им је падала несташица соли, јер су неколико мјесеци, крајем љета и почетком јесени 1944. јели потпуно неслану храну. Савезничке пошиљке су биле тако мале, да у прво вријеме чак нијесу могле да подмире ни потребе болница. С временом су те пошиљке биле нешто веће, али ни издалека толике да би ублажиле хроничну несташицу хране.

У погледу снабдијевања одјећом, а нарочито обућом, стање је било такође тешко. Половином 1944. године било је снабдијено одјећом из савезничких пошиљки око 40 одсто бораца 3. дивизије, па, дакле, и 7. бригаде. У октобру је тај проценат нарастао до 50 одсто, а у децембру чак на 80 одсто, али је тада већ око 50 одсто тих пошиљки сачињавала стара одјећа, што значи да је стање одјеће у брагици и даље било веома лоше. Остали дио људства имао је, дијелом, већ дотрајалу одјећу коју је понио од куће, а дијелом одјећу из плијена. Стање обуће је било још теже; савезничке пошиљке су биле мале, а и добар дио обуће су сачињавали мали бројеви, који су за наше борце били неупотребљиви. До крупне стоке, од чије су коже прављени опанци, најчешће се тешко долазило. Бригада је имала интендантску радионицу с добрим стручним кадром, али због недостатка материјала она се није могла довољно користити ни за оправку а камо ли за израду одјеће и обуће.

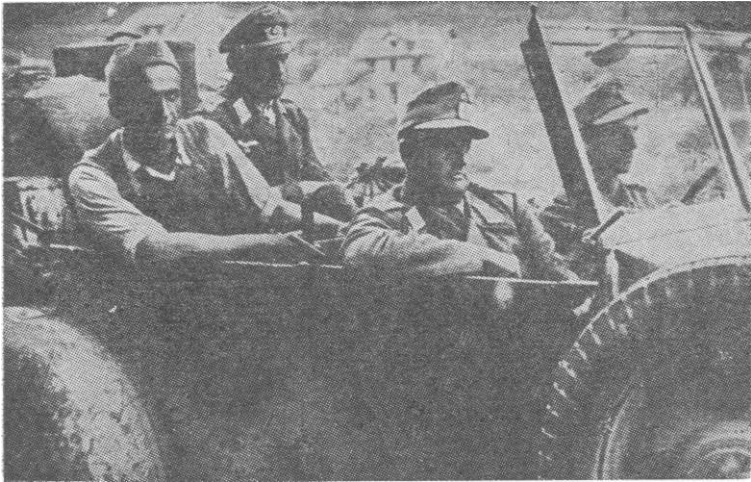
Ова ситуација се битно поправила тек послвије ослобођења Сарајева, када су побољшани општи уелови снабдијевања и дотура.

Санитетска служба бригаде била је добро организована. То је у великој мјери била заслуга референта санитета Митра Пилетића, који је својом племенитошћу стекао неподијелене симпатије и бораца и руководиоца бригаде. Он се ауторитативно залагао како да организире службу прихвата и збрињавања рањеника и болесника, тако и да преко курсева припреми и приучи санитетски кадар чета и батаљона. Он је знао да своје

врлине ненаметљиво преноси на млађе, па се готово читав његов кадар одликовао хуманошћу и таквом пажљивошћу, која је неизбрисиво остала у сјећању свима који су били у ситуацији да им треба њихова помоћ. У томе их је свесрдно помагао и неуморни Талијан, др Ђузепе Тумајоло који је стално радио у бригадној болници.⁵² Рад болнице, наравно, био је олакшан тиме што су тежи рањеници и болесници евакуисани у дивизијску болницу и, преко аеродрома, највише из Берана, за Италију. Али и болница је често оскудијевала у санитарском материјалу и другој опреми, а неријетко и у храни, иако се стално пазило да прво она буде збринута, у чему смо увијек наилазили на разумијевање и помоћ народа.⁵³

⁵² За заслуге у 7. бригади др Тумајоло је одликован Орденом за храброст и примљен у КПЈ. Када му је саопштено да је примљен у Партију, он је од среће заплакао. Једва је успио да каже: „Другови, ви не знате што то за мене значи! Хвала вам“ (Изјава Крста Грозданића).

⁵³ Бригадна болница се, почетком 1945. године, подуже задржала у Устиколини, гдје су је мјештани свесрдно пазили и помагали. То су памтили, и памте, не само ондашњи рањеници, болесници и болничко особље, него и сви припадници бригаде. И крајем исте године, када је у многим нашим крајевима наступила несташица хране, 7. бригада се одрекла једног дневног оброка, да би помогла становницима Устиколине, за које је јављено да су међу онима који озбиљније оскудијевају. Та помоћ није била велика, али је представљала доказ да борци 7. бригаде не заборављају добро које им је народ чинио.

Петар Војводић, народни херој, спроводи заробљеног њемачког генерала Шмитхубера, команданта 7. СС-дивизије „Принц Еуген“

Група официра 3. батаљона. У средини (сједи) командант Јован Татар

Група официра штаба 7. бригаде, са старим Марком Машаповићем, непосредно по завршетку рата

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављена грађа

Архив Војноисторијског института у Београду, фондови: Врховног штаба, 2. армије, 2. ударног корпуса, 3. дивизије и 7. црногорске омладинске бригаде НОВЈ; њемачке 181. дивизије и црногорских четника.

Објављена грађа

Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, издање Војноисторијског института, Београд, 1954—1970, том III, књ. 5—10.

Лакић Зоран, *ЗАВНО Црне Горе и Боке*, Зборник докумената, Титоград, 1963.

Књиге и чланци

Група аутора Војноисторијског института, *Ослободилачки рат народа Југославије*, Београд, 1963, 1 и 2.

Група аутора Војноисторијског института, *Завршне операције за ослобођење Југославије*, Београд, 1957.

Први конгрес антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, Земаљски одбор антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, 1943.

Видовић Жарко, *Трећа пролетерска санџачка бригада*, Војноиздавачки завод, Београд, 1972.

Вукановић Радован, *Ратни пут Треће дивизије*, Војноиздавачки завод, Београд, 1970.

Јовићевић Нико, *Од пете офанзиве до слободе*, Београд, 1955.

Лекић Радован, *Андријевички срез 1941—1944*, Цетиње, 1961.

Пајовић Радоје, *Четнички и федералистички покрет у Црној Гори 1941—1945* (коришћено као рукопис).

Е. ЗсћпПсП — Влсћвегб, *Оаб Ете аиј слет Вакап*, Киг1 Уотпске1 Уег1а§, НеШеЉег^, 1955.

Гледовић Богдан, *Борбени пут 3. пролетерске (санџачке) бригаде 1942—1945* (Зборник сјећања *Трећа пролетерска*), Војноиздавачки завод, Београд, 1970.

Живковић Душан, *Стварање земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке*, Историјски записи, XXV, 4, 1968.

- Кривокапић Крсто, *Овдје је Титов војник који се не предаје*, Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, III, 195.
- Лакић Зоран, *Прво засиједање ЗАВНО-а Црне Горе и Боке*, Историјски записи, XX, 4, 1963.
- М(илатовић) В(ељко), *Први конгрес омладине Црне Горе и Боке*, Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, III, 46—47.
- Стругар Нико, *Поново у Црној Гори, Четврта пролетерска*, Зборник сјећања, Београд, 1952.
- Стругар Нико, *Иванград од 8. октобра 1943. до 15. септембра 1944*, Историјски записи, 2, 1954.
- Тацовић Бранко, *Наша најљепша побједа*, Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, III, 159.
- Трифунковић Димитрије, Бабац Павле, *Операције у источној Босни и Црној Гори августа 1944*, Војноисторијски гласник, 5 и 6, 1953.
- Томашевић Стана, *Пред други конгрес омладине Црне Горе и Боке*, Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе и Боке, III, 152—153.